PREFACE.

I may perhaps appear presumptuous in having come forward to render into Sanskrit the thougts of the immortal Bard of Avon, and I feel that my bold attempt needs a few words of explanation.

A literature is often enriched by translations. This has been the case with almost all the languages of Europe. We have thus English versions of Greek and Latin poets—not to speak of the English renderings of modern works of note in the current languages of Europe. Similarly the writings of Shakespeare have been translated into German, French and other tongues. Some of the choicest works of the East have also been thus rendered into several languages of the West. Sakuntala has her admirers on the banks of the Danube as much as on the banks of the Ganges or the Cauvery. It is a pity that Sanskrit should not have been thus enriched—the more so that it is peculiarly fitted for such a task by reason of its richness and pliability.

It has been my long-cherished wish to render into Sanskrit some of the plays of Shakespeare. But a translation in the form of a Sanskrit drama, is attended with difficulties. A Sanskrit drama, even if it should be a translation, has to conform to a string of hard and fast rules. Failing in this respect, the work, no matter however good, is sure to offend the taste of Sanskrit Pandits, and a work like mine written in the first instance to give our Pandits a taste of Western poetry will have no reason for its existence.

Translation in narrative form is not so fettered; but the feelings and dramatic effect are lost in such mere narra-

tions. It is for this reason that Prof. H. H. Wilson has adopted the form of the English drama in translating Sanskrit Natakas. Following the same plan a translation of Shakespeare should have the garb of a Sanskrit drama, though it may not be possible in every case to observe the rules laid down for Sanskrit Natakas.

Generally translations are less effective than the originals; much more should it be the case if they are Shakepeare's works. And in a first attempt of this kind Shakespeare must necessarily lose much of his original beauty, charm and grandeur. Yet this should not deter us from making the attempt.

This work is an adaptation of Shakespeare's Midsummer-night's Dream. The rendering is free in some places and literal in other places, without being detrimental to the general tenor of the passages in the original. The ideas are enlarged in some places, but the enlargement is generally in keeping with the dominant feelings. There are deviations in details with a view to keep up the characteristics of the Sanskrit drama. Some few passages pregnant with such ideas as cannot be brought home to our Pandits have been omited, as also some passages which relate purely to Western habits and customs. I daresay men of greater capacity and learning than myself may produce a much happier and better translation of the same play.

I have selected Midsummer-night's Dream at the outset, since it is not long and most of the ideas in it are not unfamiliar to the best of our Pandits. This play of Shakespeare has, of all his plays, the most Oriental cast about it, and I have accordingly given Sanskrit names for all the characters in the play; such as इन्दुवर्मा for Theseus,

इन्दुशर्मा for Egeus, वसन्त for Lysander, मकरन्द for Demetrius, प्रमोद for Philostrate, धान्यक for Quince, अधरक for Bottom, धनक for Snug, वसुपालित for Flute, राजस for Snout, साधक for Starveling, कनकलेखा for Hippolyta, कौमुदी for Hermia, सौदामिनी for Helena, प्रदोष for Oberon, निम्बवती for Titania, प्रमोह for Puck or Robin goodfellow, जयसेना, धूमिनी, विजया and गोमिनी for Peaseblossom, Mustardseed, Cobweb and Moth respectively. I trust that scholars will see some appropriateness in several of the names I have adopted.

I sincerely hope that this essay of mine may induce abler scholars to take up the task, and, with far better success, introduce to the literatii of the East some of the most chaste and beautiful thoughts of the West.

I am greatly indebted to the Honorable A. Seshiah Sastriar Avergal, C. S. I., Dewan-Regent of Pudukota, but for whose very kind patronage I should not have been able to bring out this work.

I thank my printers for the very neat style in which they have brought out the work.

24th February 1892.
PUDUKOTA.

THE AUTHOR.

॥ श्रीः ॥

॥ वासन्तिकस्वप्नम् ॥

———※———

प्रथमोऽङ्कः ।

श्रीब्रह्माच्युतशङ्करादितनुभृत्त्रैगुण्यमाश्रित्य य-
द्यद्वेदैः परिमृग्यमाणमपि सत्तत्त्वेन नो बुध्यते ।
यस्येच्छापरिसृष्टमेतदखिलं ब्रह्माण्डमद्वैतिनां
स्वप्ने दृष्टमिवावभाति तदिदं ध्यानैकवेद्यं नुमः ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते सूत्रधारः)

अलमलमनया वेदान्तजिज्ञासया ।

(सामाजिकानवलोक्य साञ्जलिबन्धम् ।)

सदसद्व्यक्तिपारीणानमितज्ञानसम्पदः ।
सहर्षभक्ति सभयं प्रणमामि सभासदः ॥ २ ॥

(नेपथ्याभिमुखम् ।) मारिष! किं विलम्ब्यते ।

पारिपार्श्वकः— (प्रविश्य) भाव, आश्चर्यानन्दसागरे किञ्चिन्मग्नः क्षणं स्तब्धोऽभवम् ।

सूत्रधारः— कुत एवम् ।

पारिपार्श्वकः— भाव, यद्वयं यत्र कुत्रचिद्वर्तमानाः क्षणादेवै-तेषाममन्दानन्दजनकमहिम्नां दिष्ट्याऽत्र काकतालीयत्वेन सङ्ग-

तानां विदुषां पुरतश्चिरादधिगतं नाट्यप्रयोगं हेमेव निकषेषु दर्शयितुमाहूताः स्मः ।

सूत्रधारः— स्थान एवात्र ते संमोदः । कथं पुनरपि किञ्चिच्चिन्तयन्निव दृश्यसे ।

पारिपार्श्वकः— अस्मदधिगतेषु परिषदाराधने श्लाघ्यतमं प्रबन्धं नाधिगच्छामि ।

सूत्रधारः— अये किं विस्मृतं त्वया ! यदाङ्गलभौमदेशेऽवतार इव कवितायाः अस्मत्कालिदासादीनपि क्वचिदतिक्रान्तो निजयशोधवलीकृततद्देशजनः कश्चित् कविरद्यापि स्वग्रथितग्रन्थरत्नैर्जीवति किल । स एष **षेक्स्पियर्नाम** यः परान् इमान् कवीन् स्वनाम्नैव कम्पयति ।

पारिपार्श्वकः— आं स्मृतं मया । परं तद्विरचितानि सर्वाण्यपि नाटकानि सममेकां तुलामारोहन्ति । तेषु कतमदद्य प्रस्तूयताम् ।

सूत्रधारः— **वासन्तिकस्वप्नमेव** युज्यते । कालोऽप्ययं वसन्तः । तत्किं सर्वेऽप्यस्मद्वर्ग्यास्तत्प्रयोगोद्युक्ताः ।

पारिपार्श्वकः— वयं तत्र सज्जा हर्षवन्तश्च ।

सूत्रधारः— यद्येवं किन्न गीयते ।

पारिपार्श्वकः— किमधिकृत्य गास्यामः ।

सूत्रधारः— रे मुग्ध ! वसन्तोऽद्य सर्वोत्कृष्टतया राजते ।

पारिपार्श्वकः— प्रत्युत्पन्नमतिरत एव भवान् सूत्रधारः ।

सूत्रधारपारिपार्श्वकौ— (सहर्षम् ।)

माद्यत्कोकिलकान्तनिस्वनमिमं श्रुत्वा प्रहृष्यज्जगत्
झङ्कारैरलयोऽतिमोदमधुना सर्वत्र सन्तन्वते ।
सर्वेषां नवमालिकादिकुसुमैरम्यैर्मधुस्यन्दिभि-
र्हृद्याः श्यामवनश्रियोऽमितमुदं संपादयन्त्यात्मनाम् ॥

पारिपार्श्वकः— (पार्श्वतोऽवलोक्य सभयम् ।) कथमस्मद्गीतमाधुर्याक्रान्तहृदय इवाद्य समग्रसामन्तमौलिनिवेशितमणिकिरणराजिरञ्जितचरणयुगलः, प्रथमे वयसि वर्तमानोऽपि सुरासुरदुरवगाहमहाबिलमद्वितीय एवावगाह्य, भीम इव बकम्, सङ्कर्षण इव वृषम्, वृषासुरमुन्मथ्य, संकटात्पितरमुन्मोच्य, निजबलविजिताशेषदृप्तराजराजिस्सम्पदा राजराजमप्यतिक्रान्तो रूपविभ्रमाकृष्टाशेषलीलावतीशेखरमणिरवन्तीनाथ इन्द्रवर्मा देव्या सहेत एवाभिवर्तते । तद्गच्छावः ।

(इति निष्क्रान्तौ ।)

(प्रस्तावना ।)

(ततः प्रविशति कनकलेखयाऽनुगम्यमानः सप्रमोदः सपरिवारो राजा इन्द्रवर्मा ।)

राजा—

प्रिये कनकलेखेऽद्य कुहूर्नेयं दवीयसी ।
चतुर्भिर्दिवसैर्भाविन्यप्यहं दीनमानसः ॥ ४ ॥

वसामि मदनाक्रान्तः शशाङ्कस्त्वतिनिर्घृणः ।
यतोऽसौ क्षीयमाणोऽपि सत्वरं क्षीयते न मे ॥ ५ ॥

अस्मदुद्वाहमुद्दिश्य सोऽस्मि पर्युत्सुकः सखि ।
किं करोमि वरारोहे, नाडिकाऽपि युगायते ॥ ६ ॥

कनकलेखा— वल्लभ, दिनचतुष्टयं तु प्रायो रात्रिचतुष्टयं भूत्वा क्षणमिव निद्रालुभिरस्माभिर्नीयमानमचिरेणैव दर्शमानेष्यति यस्य निशायामावयोः परिणयमहोत्सवो भविष्यति । तत्किमिति दूयते महाराजेन ।

राजा— रे प्रमोद, गच्छ सम्प्रति प्रतिरथ्यमस्मन्नगरस्य । तथा कुरुष्व यथा सर्वेऽपि युवानो महोत्सवाभिनिविष्टचित्ताः परमाह्लादभरिता वर्तेरन् । दुःखं विद्रावय वैवस्वतनगरमावर्जय सर्वतः प्रमोदम् ।

प्रमोदः— यथाज्ञापयति देवः । (इति प्रणम्य निष्क्रान्तः ।)

राजा— प्रणयवति कनकलेखे, जितवानस्मि त्वामसिधारया, तवाप्रियं कृत्वाऽभवं प्रियस्तव । तस्मादद्य तादृशमप्रशस्तमार्गमुज्झित्वा महोत्सवप्रमोदप्रसाधनपूर्वं त्वां परिणेष्ये ।

(नेपथ्ये पदशब्द इव निपुणं निरूप्य ।)

किमयमागच्छन् वृद्धः कोपशोकाविष्ट इव दृश्यते । तमनु द्वौ युवानौ काचिदिन्दुवदना च ।

(ततः प्रविशति इन्दुशर्मा वसन्तः मकरन्दः कौमुदी च ।)

इन्दुशर्मा — (हस्तमुद्यम्य) विजयतास्माकमवनिपः ।

राजा— नमो भवत इन्दुशर्मन्, कथं कार्यातुर इव दृश्यते भवान् ।

इन्दुशर्मा—

राजन्नियं मे दुहिता मदाज्ञा-
मुल्लङ्घयेदित्यतिदुःखितोऽहम् ।

(मकरन्दं तर्जन्या निर्दिश्य ।)

एतं वरं सम्मतमेव कन्या
सम्प्राप्य मे नन्दतु कौमुदीयम् ॥ ७ ॥

(ततो वसन्तं सक्रोधं दृष्ट्वा पुनरपि राजानं प्रति ।)

महाराज, दीयतां दयार्द्रं चित्तम् । अयं यौवनमत्तः कलाभिमानी तैस्तैरुपायैरेनां बालां मे दुहितरं मोहयित्वा वशीकरोति तन्मनः । (सरोषविस्मयं वसन्तं प्रति ।)

रे रे वसन्त,

अहो ! ते गानमाधुर्यमहो ! ते वाक्यपद्धतिः ।
अहो ! वैदग्ध्यशालित्वं स्त्रीमनोहरणे तव ॥ ८ ॥

यतः

आकृष्टवानसि मम प्रियकन्यकाया-
श्चेतः प्रमुग्धमधुना मृदुचाटुवाक्यैः ।
ज्योत्स्नाभिरामगृहजालमुपाश्रितोऽस्याः
कर्णेऽनुरागरसवर्षि करोषि गानम् ॥ ९ ॥

तत्साम्प्रतम् ।

तथा मुषितचित्ताऽभूत् कौमुदीयं त्वया शठ ।
यथा न गणयत्येषा पितरं तद्वचोऽपि वा ॥ १० ॥

त्वया प्रेषितवस्त्रादि ह्यल्पञ्च बहु मन्यते ।

(राजानम्प्रति ।)

न कोऽप्यत्र मया निन्द्यो राजन् कुरु दयां मयि ॥

यावदियं वराकी मकरन्दमुपयम्य मन्मतन्त्रानुवर्तते तावद-स्मद्देशाचारमनुसृत्य पित्राज्ञाऽतिवर्तिनोऽपत्यस्य यावान् दण्डो विहितस्तावन्तमेषाऽनुभवत्वित्याज्ञां दत्त्वाऽहमनुग्राह्यपक्षे गणयितव्य इति प्रार्थये ।

राजा— (कौमुदीं प्रति ।) कथय वासु, किं वा युक्तं समयविरुद्धाचरणम् ।

प्रायो जनयिता तन्वि कुमारीणां हि दैवतम् ।
बिम्बस्य तस्य यत्पुत्र्यः प्रतिबिम्बपदं श्रिया ॥ १२ ॥

किञ्च । रमणीयोऽयं तरुणस्ते वरो मकरन्दः ।

कौमुदी— महीपते, तथैव वसन्तोऽपि ।

राजा— बाले, वसन्तः प्रियदर्शनोऽपि पितृपक्षपातोऽस्मिन्निति तव प्रेयान् मकरन्द एव ।

कौमुदी— यदि मे जनको वीक्षते मदीक्षणेनैनं वसन्तं तदा बहुमानयिष्यति स एव मन्मानसम् ।

राजा— परं तद्विवेचनामाश्रित्य खलु वीक्षणीयं त्वया ।

कौमुदी— करुणानिधे क्षम्यतां दासजनस्यायमपराधः । न जाने केन वा कारणेन मे मनस्येतादृशनिर्णयो जातः । विस्मृतं च मया महानयमनयो यद्राज्ञः सन्निधावेवमाचरितम् । तातनिदे-

शाननुरोधेन यन्महदनिष्टं भावि तन्मे निरूपयतु महाराजः ।

राजा— अयि भद्रे, दर्शनीयं ते वपुः । अयातयामं वयः । सर्वजनमहनीया जातिः । अभंगुरा तारुण्यधोरणी । तत्सर्वमेकपद एव मा कृथा वृथा । यदि पितरं नानुवर्तसे तदा शरणं भवति मरणमथवा यावज्जीवं परिणयाकरणम् । उक्तञ्च 'नास्ति जीवितादभिमततरमिह जगति जन्तूनाम्'। रमणरहितत्वं हि रमणीनां त्वादृशीनां मरणादपि कष्टतरम् । तथात्वे सर्वतोऽपि दुःखम् । न केवलं तवाभिमतवल्लभानवाप्तिशोकः । एतादृशकुलसमयाचारविरुद्धगामिन्या सुखं नाम कथं भवेत् तव पितुर्मातुर्वा । मर्मच्छेदी खल्वेष वृत्तान्तः सर्वबन्धूनाम् । परिहास्योऽयमन्येषाम् । तज्जातमामरणं किल हृदयशल्यं सर्वेषाम् । सैषा ते मतिर्न कल्याणी, न कदाऽपि सुखावहा । तदपरज्य वसन्तान्मकरन्दमेव प्रतिपद्यस्व ।

कौमुदी— महाराज, यद्भावि तद्भवतु । वसन्तं विहाय नान्यं पश्येयम् । तदर्थं जीवितमपि त्यजेयम् । यावदायुः परिणयं विनापि वसेयम् । एष एव निश्चयोऽस्या मन्दभागिन्याः ।

राजा—

कालेनालोच्य वक्तव्यं बालेऽस्मिन् विषये त्वया ।
दर्शः कुतोऽवधिस्तस्मिन् ब्रूहि मे तव निर्णयम् ॥ १३ ॥

मकरन्दः— (सविषादानुनयं कौमुदीं प्रति)

सरले प्रसीद मा मां त्वद्रागाविष्टचेतसं मुञ्च ।

सासूयं वसन्तं प्रति ।)

अन्याय्यस्तव रागस्तातनिदेशो हि बहुमान्यः ॥ १४ ॥

वसन्तः— (मकरन्दं प्रति ।) त्वं तावत्प्रियोऽस्याः पितुः । अहन्त्वस्या एव । अपि नामेहसे तस्योपयमम् ।

इन्दुशर्मा— (सभ्रूभङ्गम् ।) किमात्थ रे जाल्म वसन्तहतक, सत्यमेव मत्प्रेमाधिक्यं वहति मकरन्दः यद्यन्मदीयं तत्तदस्मै प्रेम्णा दातुं सज्ज एवाहम् । इयं तु मदीयैव नान्या । यत्प्रभुत्वममुष्यां मे वर्तते तत्सर्वमद्य दीयते मकरन्दाय ।

वसन्तः— (राजानं प्रति ।)

विशिष्यते न मत्तोऽयं जातिरूपवयोधनैः ।
सौशील्येनापि भो राजन् स्त्रीमनोहरणेन वा ॥ १५ ॥

महीपाल, वरीयानत्रानुराग एव कन्यकायाः । अन्यदप्यत्र द्रष्टव्यम् । सत्यमेव यथेयं कौमुदी मय्यनुरागिणी तथैवास्मिन्नपि प्रणयवती काचिदुत्पलाक्षी वर्तते । सैषा सौदामिनी नाम । तां खल्वेष मकरन्दः प्रथमं प्रणयेन वशीकृत्य साम्प्रतं कौमुदीमपि कामयते । नैषा सज्जनाचरिता सरणिः । किं बहुना ।

एनं विचिन्त्य मदनज्वरतापतप्ता
सौदामिनीह परिखिद्यति निर्दयोऽयम् ।
एनां प्रमोह्य पुनरप्युपयन्तुमन्यां
धूर्तोयमिच्छति वरं न हि तस्य वृत्तम् ॥ १६ ॥

राजा—

श्रुतपूर्वं मयाप्येतत्कर्णाकर्णिकया भृशम् ।
मकरन्दमिहादेष्टुं सदयोऽहं व्यचिन्तयम् ॥ १७ ॥

(नेपथ्ये मृदङ्गध्वनिः ।)

कनकलेखा— कथमस्मदागमनं प्रतीक्षन्ते बहवः सङ्गीतशालाभ्यन्तरे ।

राजा— परं कार्यपरतया विस्मृतमेतत्सर्वमपि । तत्त्वरितं गम्यते । इन्दुशर्मन्, मामनुयाहि मकरन्देन । युवाभ्यां किञ्चिद्गूढं वक्तुकामोऽस्मि । अयि बाले कौमुदि, सम्यगालोच्य तातमेवानुसर नोचेद्व्रज मरणमुत त्यज परिणयमेषाऽस्मद्दण्डनीतिरित्यवधार्यताम् । प्रिये कनकलेखे, सम्प्रति साधयामः । (मकरन्दुन्दुशर्माणौ दृष्ट्वा) अग्रतो गम्यताम् ।

इन्दुशर्मा— यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

(इति कौमुदीवसन्तवर्जमन्ये निष्क्रान्ताः ।)

वसन्तः— (कौमुदीचिबुकमुन्नमय्य ।)

सखि प्राणाधिकस्नेहे, कथं ते गण्डपाण्डिमा ।
म्लानतां किं प्रयातीदं सुन्दरि, त्वन्मुखाम्बुजम् ॥

कौमुदी—

वर्षाभावादिदं नाथ, कुसुमं तव ताम्यति ।
अभिषिञ्चामि तत्कान्त, पुष्कलेनाश्रुवारिणा ॥ १९ ॥

वसन्तः—

श्रेयांसि बहुनिघ्नानि किं भद्रे न श्रुतं त्वया ।
तस्मादत्र प्रलापेन न किंचित्कार्यमस्ति नः ॥ २० ॥

अयि प्रिये, न किं ते कर्णपथमागतं यज्जनकेन सञ्जयाय दत्तमात्मानमनुरागसाक्षिकमुदयनाय प्रयच्छन्त्या वासवदत्तया-ऽन्वभाविमहान्क्लेश इति । तथैव सर्वत्राप्यनुरागानुगुणं वल्लभम-क्लेशेनैवाप्नुवत्यो नार्यः प्रायो विरला एव । इह खलु दाम्पत्यं नाम कचिज्जात्या भिद्यते—

कौमुदी— हन्त ! उत्तमनीचयोः परिणयो नामायं महानभाग्यप-रिणामः ।

वसन्तः— उत कचिद्वयसा विसंवदति—

कौमुदी— तरुण्या जरठभर्तृलाभ इति विधिविहितो महानयं दण्डपातः ।

वसन्तः— आहोस्विन्मित्रवर्गविनिर्दिष्टं भवति ।

कौमुदी— यदन्यदीयचक्षुषा वरणं वल्लभस्येति नातःपरं कष्टतर-मस्ति युवतीनाम् ।

वसन्तः— यदि कदाचित्सर्वथाऽनवद्यं दाम्पत्यं तत्तु आयोधनेन निधनेन व्याधिना वा विहन्यमानं शब्दवत्क्षणभंगुरं प्रतिबिम्ब-वदनियतं स्वप्नवदनायातं कृष्णनिशानिशीथनिरूढान्धतमसप-रिस्फुरच्चञ्चलाचञ्चलतरञ्च भवति । सुखं हि नाम क्षणभंगुरम् । कष्टा खलु लोकयात्रा ।

कौमुदी— सर्वत्रानुरागः क्लेशपुरस्सर इति चेत् सहिष्णुभ्यामेवा-वाभ्यां प्रतीक्षणीयः कश्चित्कालः ।

विधिरेव विशेषगर्हणीयो
यदि रागः सफलो न चास्ति लोके ।

अनुरागवशंवदा हि नालं
तरुणी प्रेमवशीकृतं विहातुम् ॥ २१ ॥

यथैव सन्ततचिन्तास्वप्ननिश्वासप्रत्याशाश्रूणि प्रणयाभिभूतमनस्कायाः सहजानि तथैव तीव्रवेदना च । किं करोमि मन्दभागधेया । (इत्यश्रूणि मुञ्चति ।)

वसन्तः-- समाश्वसिहि भद्रे, समाश्वसिहि । शृणु मे वचनम् । एषैवात्र प्रतिपत्तिः । काचिन्मे पितृष्वसा मृतभर्तृका वर्तते । तस्या द्रविणमस्ति भूरि । अनपत्या च सा । अवन्त्याः क्रोशद्वयमात्रमेव तस्याः सदनम् । पुत्रमिवाभिमन्यते मामेषा । तत्र भवत्वावयोः परिणयो गान्धर्वेण विधिना । नास्त्ययं कठोरः समयाचारस्तत्र । यदि ते सत्यमेव मय्यनुरागस्तर्हि श्वो रात्रौ वञ्चितस्वजना पितृगृहाद्गूढं निर्गत्य नगरस्य नातिदूरे बाह्योद्याने यत्र कदाचिदद्राक्षम् त्वां सौदामिन्या सह तत्र बकुलवीथ्यां त्वदागमनदत्तचक्षुषा मया संगच्छस्व ।

कौमुदी-- (हर्षमभिनीय ।)

सम्यग्विचिन्त्य मदनानलदाहशान्ति-
सञ्जीवनौषधमिव प्रियवल्लभेन ।
मत्स्नेहपूर्णमनसा सदयेन मह्यं
दत्तं वचोऽमृतमिदं शिरसा धृतं मे ॥ २२ ॥

प्राणेश, शपे मदनस्य दृढतमेन धनुषा, सुवर्णभासिनाऽसदृशेन सायकेन, अजातशात्रवभावैः कोकिलैः, युवजनानुरागसंवर्धिन्याऽप्रतिहतया शक्त्या, विरहिजनदाहकेन कामानलेन च ।

सत्यमेव भवता तस्यामेव वकुलवाटिकायां संगच्छेय ।

वसन्तः— प्रिये, प्रतिश्रुतमप्रमत्तैव निर्वहस्व । सम्प्रति पश्य सौदामिनीमितएवागच्छन्तीम् ।

(ततः प्रविशति सौदामिनी ।)

कौमुदी-- जयजय चिरमत्र रमणीये सौदामिनी, कुत्र गम्यते भवत्या ।

सौदामिनी— अयि परिहासशीले, किं मामुपहससि लावण्य-वार्तया यदिते ऽस्ति त्रैलोक्यसम्मोहनं सौन्दर्यं येनासौ मकरन्दो लोहधातुरिवायस्कान्तेनाकृष्टस्सन्ततं त्वामेव निद्ध्यायति । अहो हृद्या हि ते लावण्यमञ्जरी । त्वदपाङ्गभुजङ्गदष्टश्शश्वन्मुह्यति महाभागो मकरन्दः । त्वद्वचनामृतास्वादनेन वीणावेणु निनादमपि नाद्रियते । वसन्तोदयवासरेषु पाककपिशकलममञ्जरी-रमणीयनवनवमालिकाकुसुमसुरभिदाक्षिणानिलवीज्यमानगृहाराम-रसालकिसलयरसास्वादमत्तकलकोकिलमनोहररुतमपि न शृणोति । रन्ध्रान्वेषी कुसुमधन्वाप्यमुमेव समयमधिकृत्याधिकं दुनोति महानुभावम् । यदि त्वदुक्तं किञ्चिद्रामणीयकं मयि वर्तते तत्प्र-तियच्छेयं तावकाय । मदलकस्ते चूर्णकुन्तलशोभामिच्छति । त्वदीक्षणप्रभां लिप्सेते मे लोचने । त्वद्वाणीविलासञ्जिघृक्षति मे रसना । किं बहुना प्रलपितेन । यदि भवामीश्वरी सर्वलोकानां मकरन्दवर्जं तत्सर्वमपि त्वद्रामणीयकविलासविभ्रमेभ्यः प्रतियच्छेयम् । यदि सकरुणा त्वं प्रियसखीविषये तर्हि शिक्षय मां कथं त्वमीक्षसे । केनवोपायेन महानुभावमकरन्दमनोऽप्यावर्जितवती येनायमद्य शून्यवत् भ्राम्यति ।

कौमुदी— अहो कोपविवर्तमानविषण्णवदनामपि मां कामयतेऽयं वराकः ।

सौदामिनी— सखि, तव क्रोधवैवर्ण्यरामणीयकं धारयतु मे स्मितम् ।

कौमुदी— हन्त ! शपथशतेन निवारयन्तीमपि मां मानमुत्सृज्यानुसरत्ययं मकरन्दहतकः ।

सौदामिनी— अयि ते शपथशोभां भजतु मेऽनुरागनुतिसहस्रम् ।

कौमुदी— यावदहं कुप्यामि तावदयं स्निह्यति ।

सौदामिनी— यावदहं स्निह्यामि तावदयं कुप्यति ।

कौमुदी— सौदामिनि, तदबोधो न मेऽपराधः ।

सौदामिनी— न तेऽयमपराधः, अपि तु ते लावण्यस्य । तादृशमपराधं लिप्सतेऽस्या मनो मन्दभागिन्याः ।

कौमुदी— समाश्वसिहि प्रियसखि, नेतः परं द्रक्ष्यति मन्मुखं ते मकरन्दः । जिहासामि नगरमेनं प्रियवसन्तेन । यावदयं वसन्तो नावातरन्मे लोचनपथं तावदेव मामवर्तत रम्येयमवन्ती स्वर्ग इव । अहो ! गरीयाननुरागः यदुपघातात् त्रिदिवोऽपि निरयायते ।

वसन्तः— (सकरुणम्)

अयि सौदामिनि प्रेमबाहुल्यादनुतप्यसे ।
नेतः परं भवेद्दुःखं स्थास्यत्यत्र न कौमुदी ॥ २३ ॥

सखि, नास्ति किञ्चिदपि गोप्यं तव । श्वो निशीथिन्यां नगरीमिमां त्यक्त्वा गमिष्यामि यत्र कुत्र वा कौमुद्या सह । शशाङ्कोदय एव कौमुदीनिर्गमः ।

कौमुदी— प्रियसखि, रजन्यामागामिन्यामेतस्य नगरस्य बाह्योद्याने अस्मत्केलिगृहायमाणवकुलवीथ्यां मदागमनदत्तचक्षुषा वल्लभवसन्तेनार्धरात्रे सङ्गम्य अवन्तीं हित्वान्यदेशं गमिष्यामि। कथं त्वां पांसुक्रीडनात् प्रभृति प्रणयवतीं मुक्त्वापसृता भवेयम्। तथापि कार्यवशेनैतत्करणीयं भवति त्वां पुनरपि कालेन प्रेक्षिष्ये यदि दैवमनुकूलम्। मकरन्दमुपयम्य सुखमत्रैव वस। न भूयात्ते प्रत्यूहो मङ्गलपरंपरायाः। सखि विस्रब्धं परिष्वजस्व मां त्वद्वियोगदुःखदुःखिताम्। (इति परिष्वज्य) नाथ वसन्त, अप्रमादेनाचर स्वप्रतिश्रुतम्। कथं वा त्वद्वियोगं सहिष्ये तावन्तं कालम्।

वसन्तः— अयि महिले, न मया कदाचिदप्यसत्यमाचरितम्।

(निष्क्रान्ता कौमुदी)

सौदामिनि, अनुरागाभिनिविष्टां त्वामेवोपयम्य कुशलीभवतु मकरन्दः। साधयामि। (इति निष्क्रान्तः।)

सौदामिनी— अहो! केचन सुखिनः, केचन दुःखभागिनश्च भवन्ति नियत्या! कौमुदीवाहमपि युवतिललामभूतैवास्मिन्नगरे। किमनया चिन्तया। मकरन्दस्तथा न मन्यते। यत्सर्वेऽपि मां शंसन्तीति न किञ्चिदेतत् प्रियमकरन्दस्य। यथैवायमद्य कौमुदीमेव कामयते तथैवाहमपि तम्। नीचमपि वस्त्वनुरागरञ्जितश्चेद्भवति रमणीयम्। मनोरथ एव कारणमनुरागस्य न चक्षुषी।

उक्तञ्च।

"व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-
र्न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते।

विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं
द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः" ॥ २४ ॥

मन्मथोऽपि मनसिज एव न चाक्षुषः । विवेचनाराहित्यादर्भक इवानुरागो मुहुर्मुहुरभीष्टवरणे वञ्चितो भवति । विहारासक्तचेतसः परस्परजयाकाङ्क्षिणो बालकानिव जनानसत्यवादिनः करोति । तत्क्षणभंगुरोऽयं प्रणयः । यतोऽसौ मकरन्दः कौमुदीदर्शनात्पूर्वं मय्यवर्तत प्रेमपरवशः । शश्वन्मद्रामणीयकमेवास्तावीत् । मदुक्तम "मन्त्रमिव जजाप, बहुमङ्गलमिव मेने, आगममिव सस्मार, दिष्टवृद्धिमिव शुश्राव, उपदेशमिव जग्राह" प्रतिशुश्राव च मय्येवानुरागम् । तावदेव तस्यानङ्गमङ्गलगृहायितं मे वदनेन । परं कौमुदीदर्शनात् प्रभृति तेन विस्मृतमेतत्सर्वमप्येकपद एव । संप्रति हालाहलायते मे वचनम् । द्वेष्टयसौ मद्दर्शनम् । नाद्रियते तद्विरहानलतापतप्तामेनां सौदामिनीम् । विवृत्तवदनो भवति सन्मुखागतायां मयि । किं बहुना । शपथशतेन निवारयति तमेवानुसरन्तीं माम् । किं करोमि, कुत्र वा गमिष्यामि, कं वा शरणं भजामि । केन वोपायेन प्रीणयामि प्रियमकरन्दम् । किं वा कौमुदी गमिष्यति श्वो नगरादस्मादिति निवेदयामि मकरन्दम् । तथा चेत्सोऽपि तामेवानुगमिष्यति । यदि मकरन्दः प्रीतो भवति मयि प्रियनिवेदनेन तदेव मन्ये महाभाग्यम् । यद्भावि तद्भवतु । सर्वथाद्य तस्मै कौमुदीवसन्तपलायनं निवेद्य कदाचित्तदनुग्रहपात्रीभवेयम् ।

(इति निष्क्रान्ता ।)

इति वासन्तिकस्वप्ने प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयोऽङ्कः ॥

—*—

(ततः प्रविशति धान्यकः, अधरकः, धनकः, वसुपालितः, राजसः, साधकश्च ।)

धान्यकः— हीमाणहे ! किणो एत्थ आशण्णा शव्वे वि अम्हवग्गिआ ।

आः ? किमत्रासन्नाः सर्वेऽप्यस्मद्वर्ग्याः ।

अधरकः— अळे ळे ! धण्णआ, क्कमेण एक्केक्कशो ताण णामाइ आह्वूण पलिक्खा वेअ जुत्ता ।

अरे रे धान्यक, क्रमेण एकैकशस्तन्नामान्याहूय परीक्षैव युक्ता !

धान्यकः—वट्टइ इध पट्टिआ, जाए क्कमेण ळिहिदाइ णामहेआइ ताणं । जे जे अम्हशामिणाह शण्णिहिम्मि पळिणअमहूशवदिवहम्मि केण वि अपुळिवेण पअळणेण उच्छवशमाअं विणोएदुं अळिहा त्ति णिण्णीदा ।

वर्तत इह पट्टिका, यस्यां क्रमेण लिखितानि नामधेयानि तेषाम् । येऽस्मत्स्वामिनोःसन्निधौ परिणयमहोत्सवदिवसे केनाप्यपूर्वेण प्रकरणेन उत्सवसमाजं विनोदयितुं अर्हा इति निर्णीताः ।

अधरकः— अळे धण्णआ, कहेहि पुढमं के उण कहाशन्दब्भे शे णाडआह । ता पढिज्जन्दु णामाइ णढाणं ।

अरे धान्यक, कथय प्रथमं कः पुनः **कथासंदर्भोऽस्य** नाटकस्य । ततः पठ्यन्तां नामानि नटानाम् ।

धान्यकः— शू अदिकलुणे एशे पअळणे । शामिणीए भाणुमईए शामिणाह अम्हइदाह अ तुमुळे पाणविओए वेअ वत्थु शे णाडआह ।

हा ! अतिकरुणमेतत्प्रकरणम् । स्वामिन्या भानुमत्याः स्वामिनोऽश्मकेन्द्रस्य च तुमुलः प्राणवियोग एव वस्त्वस्य नाटकस्य ।

अधरकः— शाहु ळे धण्णआ शाहु, पढ पढ शंव्वदं ताणं अहिहाणाइ णडाणम् । वळे णाडआ, ण एअत्थ संउलीहोध ।

साधु रे धान्यक साधु ! पठ पठ सांप्रतं तेषामभिधानानि नटानाम् । भो नटाः, नैकत्र संकुलीभवत ।

धान्यकः— अज्ज णाडआ शुणाध । (इति दलं विदलय्य वाचयति ।) पुढमे दाव तन्तुवाए अहळए ।

भो नटाश्शृणुत । प्रथमं तावत्तन्तुवायोऽधरकः ।

अधरकः— हके, हगे, अहए शज्जे । कहेहि का मह भूमिआ ।

अहमहमत्र सज्जः । कथय का मे भूमिका ।

धान्यकः— अम्हइन्दे होहि ।

अश्मकेन्द्रो भव ।

अधरकः— के एशे अम्हइन्दे कूळे आदु अणुळाइणे ।

क एषोऽश्मकेन्द्रः । क्रूरो वानुरागी ?

धान्यकः— एशे शे अणुळाएण पणएण अ अप्णो पाणा ओवज्जिदवन्ते ।

अयमनुरागेण प्रणयेन चात्मनः प्राणानपवर्जितवान् ।

अधरकः— अळे ळे धण्णआ, मए अणुळाआदु शाहु कलुणे अहिणीदे अहिअदळं अश्शु मोइश्शन्दि शव्वे वि शामाइआ । जइ चउळे हके ता अक्खिळक्खणे होन्तु शावहाणा चक्खुक्कळआ । तइ प्पअंव्वणं पि प्पअंव्वइश्शं । भीमं पि भाअइश्शं! शव्वंपि शिढिळीकळिश्शं । ळोद्दतळं केळिश्शं । चाळआ वि भेइश्शं त्ति उच्चवआइ मह विजंफिदाइ । होदु जहशत्ति कलुणं पि अहिणइश्शं । के के इअळे णडा । कहेहि ।

अरे रे धान्यक, मया अनुरागात्साधु करुणेऽभिनीते, अधिकतरं अश्रु मोचयिष्यन्ति सर्वेपि सामाजिकाः । यदि चतुरोहं तदक्षिरक्षणे भवन्तु सावधानाश्चक्षुष्मन्तः । तदा प्रकम्पनमपि प्रकंपयिष्यामि । भीममपि भापयिष्यामि । सर्वमपि शिथिलीकरिष्यामि । रौद्रतरं क्रीडिष्यामि । चारकानपि भेत्स्यामि । इत्युच्चावचानि मे विजृंभितानि । भवतु यथाशक्ति करुणमप्यभिनेष्यामि । क इतरे नटाः । कथय ।

धान्यकः— दुदीए दाव वशुपाळिदए ।

द्वितीयस्तावद्वसुपालितः ।

अधरकः— धण्णआ, अअं म्हि ।

धान्यक, अयमस्मि ।

धान्यकः— वशुपाळिदा, भाणुमई होहि ।

वसुपालित, भानुमती भवेः ।

वसुपालितः— किणु शे भाणुमई त्ति । के वि जत्तिए वीळे वा ।

किं तद्भानुमतीति । कश्चिद्यात्रिको वीरो वा ।

धान्यकः-- शा का वि तळुणी जं अम्हइन्दे कामेज्ज ।

सा कापि तरुणी यां अश्मकेन्द्रः कामयेत ।

वसुपालितः-- कइ वि हके अवळा ण होज्ज । किं णो अहए उम्भिज्जमाणम्हशुळिए ।

कदाप्यहमबला न भवेयम् । किं नाहमुद्भिद्यमानश्मश्रुकः ।

धान्यकः— इशि मुहं अच्छादिअ वेअ णडिश्शशि । मिउभाशी अ होहि ।

ईषन्मुखमाच्छाद्यैव नटिष्यसि । मृदुभाषी च भव ।

अघरकः-- अळे ळे धण्णआ, हगे अ मुहं अच्छादिअ भाणुवळ्ळहा, माणअ मईए वेशं गण्हिश्शं ! अहिणइश्शं । आळविश्शं अ मंजु । अम्हइंद, पिआ तुह म्हि भाणू, भाणुमा, भाणुमी, भाणुमई त्ति अ शळशदळं अहिव्वाहळिश्शं ।

अरे रे धान्यक, अहमपि मुखमाच्छाद्य भानुमत्या वेषं ग्रहीष्यामि । अभिनेष्यामि । आलपिष्यामि च मंजु । 'वल्लभ' मानद, अश्मकेन्द्र, प्रिया तवास्मि भानूः, भानुनी, भानुमती, इति च सरसतरमभिव्याहरेयम् ।

धान्यकः-- णो णो तुमं शि अम्हइंदे । वशुपाळिद, तुं भाणुमई शि ।

नो! नो! त्वमश्मकेन्द्रः। वसुपालित, त्वमेव भानुमत्यसि।

अधरकः— अहइं, तदो तदो।

अथ किं ततस्ततः।

धान्यकः— तदो एत्थ ळिहिदे शाहए।

ततोत्र लिखितःसाधकः।

साधकः— एशे म्हि शाहए।

एषोस्मि साधकः।

धान्यकः— अळे शाहआ भाणुमईए मादुभूमिअं गण्ह। तदो-अ ळाअशे।

अरे साधक, भानुमत्यामातृभूमिकां गृहाण। ततश्च राजसः।

राजसः— के मे वेशे।

को मे वेषः।

धान्यकः— अळे ळाअश, तुमं अम्हइन्दाह आवुए होहि। हके भाणुमईए आवुए। चळमे दाव धणए। अळे ळे धणआ, केशरिणेवच्छं गण्ह। तह जइ ओशिदे णाडए।

अरे राजस, त्वमश्मकेन्द्रस्य जनको भव! अहं भानुमत्या जनकः। चरमस्तावद्धनकः। अरे रे धनक, केसरिनैपथ्यं गृहाण। तथा चेत् अवसितं भवति नाटकम्।

धनकः— किण्णु मए शिंगरूविणा ववहळिदव्वं ळंगभूमिंमि।

तं लिहिदं अत्थि जइ अज्ज वेअ दिज्जउ । जं एशे मान्दे पढणकम्माणि ।

किं मया सिंहरूपिणा व्यवहर्तव्यं रङ्गभूमौ । तल्लिखितमस्ति चेदद्यैव दीयताम् । यतोऽहं मंदः पठनकर्मणि ।

धान्यकः— ण किं पि तुह अत्थि पढणिज्जम् । केशलिणो ववहाले उ अशीहिदेण वि शुअले । जदो अट्टहाशे वेअ शे वाहाले ।

न किमप्यस्ति ते पठनीयम् । केसरिणो व्यवहारस्त्वशिक्षितेनापि सुकरः । यतोऽट्टहास एव तव्द्यवहारः ।

अधरकः— अट्टहाशे जइ हगे वि केशली होम्मि । गहिलं लुविमि । गज्जेमि जीमूदे विअ । तह मुहलीकलिश्शं दह वि दिशाओ मह गज्जणेण । जह अम्हाणं अवणिवे उण वि गज्ज त्ति वइश्शइ ।

अट्टहासश्चेदहमपि केसरी भवामि । गभीरं रौमि । गर्जामि जीमूतइव । तथा मुखरीकरिष्यामि दशापि दिशो मद्गर्जनेन यथाऽस्माकमवनिपः पुनरपि गर्जेति वदिष्यति ।

धान्यकः— जइ अहिअं गज्जशि तइ अवलाओ शव्वाओ वि भएण लुदन्तीओ ओशलेज्ज । तइ अम्हाणं चित्तवधं कालइश्शइ लाआ ।

यद्यधिकं गर्जसि तदा अबलाः सर्वा अपि भयेन रुदत्योऽपसरेयुः । तदाऽस्माकं चित्रवधं कारयिष्यति राजा ।

सर्वे— (सभयम् ।) अविघ्घ प्पमाए । सच्चं जेव्व अम्हे चित्तवधं अणुहुविश्शम्ह ।

अहो प्रमादः । सत्यमेव वयं चित्रवधमनुभविष्यामः ।

अधरकः— चित्तवधभीई जइ मिउ मिउ गज्जम्हि । कोइळोव्व ळुवीमि ।

चित्रवधभीतिर्यदि मृदु मृदु गर्जामि । कोकिळ इव रौमि ।

धान्यकः— अम्हइन्दादु उदे ण अण्णा भूमिआ तुह जुज्जइ जदो शे अम्हइन्दे ळमणिज्जवअणे ळुव्वजोव्वणसंवण्णे विळाशी अ । अदो तुमं अम्हइन्दणेप्पच्छं वेअ धाळइश्शशि ।

अश्मकेंद्राहते नान्या भूमिका तव युज्यते । यतः सोऽश्मकेंद्रो रमणीयवदनो रूपयौवनसंपन्नो विलासी च । अतस्त्वमश्मकेंद्रनैपथ्यमेव धारयिष्यसि ।

अधरकः— तह अथ्थु ।

तथाऽस्तु ।

धान्यकः— वळे नडा, शव्वे वि तुम्भे णअळादु बही आआमिणीए जोण्हाधवळिदं अळण्णाणिं अवणिवाह प्पविट्ठेण मए शंगच्छध । तत्थ णिश्शंवाहवेळाए विअळिदविग्घशंका शंम णडित्तूण पओअणिउणा हुविश्शम्ह ।

भो नटाः, सर्वेपि यूयं नगराद्बहिरागामिन्यां शर्वर्यां ज्योत्स्नाधवलितामरण्यानीमवनिपस्य प्रविष्टेन मया संगच्छध्वम् । तत्र निःसबाधवेलायां विगलितविघ्नशङ्काः सम्यङ्नटित्वा प्रयोगनिपुणा भवेम ।

सर्वे— तह ।

तथा ।

(इति निष्क्रान्ताः ।)

इति प्रवेशकः ।

(ततः प्रविशतो नेपथ्योभयपार्श्वाभ्यां प्रमोहः किन्नरी च ।)

प्रमोहः— भद्रमुखि, कुत्र गम्यते ?

किन्नरी— साम्प्रतमहम्—

क्वचिच्छैलाग्रेषु क्वचिदपि च नीरन्ध्रतमसि
क्वचिद्रम्यारण्ये दवदहनदग्धेषु तरुषु ।
क्वचिच्छैलद्रोण्यां बहुपुलिनहृद्ये च सरसि
व्यतिक्रान्ता वेगाच्छशिनमपि सर्वत्र गमने ॥ १ ॥

विद्याधरवरमहिषीसेवानिरताऽहमार्य मन्तव्या ।
तत्परितोषायाशु प्रजवं गच्छामि तत्पार्श्वम् ॥ २ ॥

रे रे किन्नर, कुशलमस्तु ते । सम्प्रत्यागमिष्यत्यचिरेणैवा-स्मत्स्वामिन्यत्र सह परिवारेण ।

प्रमोहः— अयि, किञ्चिच्छ्रूद्धस्व मे वचनम् । निर्णीतवानस्म-द्राजा प्रदोषेऽत्रैवास्यामेव रजन्यामागत्य परिवारेण नर्तितव्य-मिति । तत्कुरुष्व यथाऽस्मदवनिपस्य दृष्टिपथं नावतरेत् स्वा-मिनी । यतस्तस्यामतीव बद्धवैरो देवः । सा त्वेष्वेव दिवसेषु कञ्चित्सुन्दरं राजकुमारमानीय वर्धयति । तं खल्ववनिपः स्वसे-नापतिं चिकीर्षति । देवी तु न कदापि बालकं दास्यामीति साभिनिवेशं भणति । ततः प्रभृति कोपाविष्टस्तस्यां राजा । तं तु राजकिशोरकमतीवादरेण पोषयति देवी । जातीचम्पककुसुमै-रलङ्करोति शश्वत् । स एवास्या हर्षभूमिः । तस्मादद्य

वने वा शैले वा तरुगहनकुञ्जेषु पुलिने
गृहारामे रम्ये नभसि विपुले वा सरसि वा ।

दिने वा शर्वर्यामविकलशरच्चन्द्रमसि वा
मिथो देवो देवी विकलमनसौ वीक्षितुमपि ॥ ३ ॥

किन्नरी— (प्रमोहं सम्यङ्निर्वर्ण्य ।) यद्यविस्मरणशीलाहं जानामि त्वां तमेव तीक्ष्णमतिं दुष्टप्रमोहम् । यस्त्वमायासयिता सर्वप्राणिनाम् । तथाहि । भाययसि कदाचित् मुग्धाः ग्रामवनिताः । क्षारयसि क्षीरं दोहकाले, भ्रामयसि यन्त्राणि, पातयसि तोरणानि, क्षालयसि महार्हाणि वस्त्राणि, भुक्त्वा नवनीतं मन्थयसि दधि वृथा, कृत्वा बृंहितं व्यामोहयसि गजान् । छित्वा बन्धनं विद्रावयसि वाजिनः । चोरयित्वोष्णीषाण्याक्रन्दयसि राजसेवकान् । कृत्वा स्तनितमुत्साहयसि शिखिनः । मोहयित्वा पान्थानन्यत्र गमयसि, तानपहससि च । ये त्वां 'मनोहर, दयालो, प्रमोह, प्रभो, इत्याह्वयन्ति तेषां साधयसि कार्याणि लीलया । सम्पादयसि च तत्समीहितम् । भाग्यवन्तः खलु ते ये त्वामाराधयन्ति । एवं किल नीयते कालः त्वया । न किं त्वमेतादृशः ।

प्रमोहः— (सहर्षम् ।) साधु साधु, अहमेव तादृशः परिहासलीलारुचिर्निशाभ्रमणकौतुकी ।

तैस्तैर्नर्मवचोभिरद्य कुतुकं राज्ञःसमुत्पादयन्
भ्रान्त्वा रम्यमहावनेषु सततं हास्येषु कालं नयन् ।
विज्ञानाम्बुधिमज्जनेन त्रिबुधंमन्यैरपि श्लाघितः
सोऽहं सेन्द्रमरुद्गणानपि महामायावशान् कारये ॥ ४ ॥

(पार्श्वतोऽवलोक्य ।) अपसरापसर । इत एवागच्छति राजा प्रदोषः सपरिवारः ।

किन्नरी-- अहो प्रमादः । अत्रैवागच्छति स्वामिनी निम्बवत्यपि ।
(ततः प्रविशतो नेपथ्यमुभयतः प्रदोषो निम्बवती च स्वस्वपरिवारेण)

प्रदोषः-- (निम्बवतीं प्रति ।) अस्यां रजन्यां आवयोः इदमन्योन्यदर्शनन्न सुखायते ।

निम्बवती-- किं! किं! ईर्ष्याकलुषितहृदयः प्रदोषो वा । (अनुचरीर्दृष्ट्वा) गन्तव्यमस्माभिरितः प्रदेशात् । यतोऽहमस्य शय्यां दर्शनं च सशपथं वर्जितवती ।

प्रदोषः-- मा तावत्साहसिके, किन्नाहं ते प्रभवामि ?

निम्बवती— तथाचेदहमपि ते प्रधानमहिषी । अपि न जाने यदा यदा भवान् हित्वास्मद्देशं धृत्वा गोपवेषं गत्वा बहु दूरं कृत्वा वेणुगानं आचकर्ष कस्याश्चित् मदनाक्रान्तायाः गोपिकायाः मनः । अयि मूढ, किमहं न बोधामि त्वत्प्रत्यागमनकारणं ते गूढनायिकायाश्शौर्यावलिप्तहृदयाया इन्द्रवर्मणा हठादुपयम्यमानायाः कनकलेखायाः परिणयमहोत्सवदिदृक्षैवेति ।

प्रदोषः-- निम्बवति, कनकलेखाया मम च कमपि प्रणयमामन्त्रयन्तीं न बाधते त्वां लज्जा मयि जानत्येव ते अनुरागं इन्द्रवर्मणि । अपि न जानीषे यत्सर्वलोकविदितं त्वयैव कारणभूतया त्वदनुरागभाजनेन इन्द्रवर्मणा बह्व्यस्तमेव शरणं मन्वानाः कन्यकाः प्रायो विप्रलब्धा इति ।

निम्बवती--

ईर्ष्या ते हृदयगता मिथ्या वस्तूनि किमपि गुम्भयति ।
तस्मात्ते प्रतिवचनं दातुं दीनाऽहमद्य नालं हि ॥ ५ ॥

मया विवदमानस्य मासास्सप्त गतास्तव ।
तस्माद्वैविध्यमापन्नाः सर्वे वनमृगादयः ॥ ६ ॥

वनादस्माद्गतोहर्ष आगता दुःखसन्ततिः ।
शिशिरीकुरुते नैव मेघो वर्षेण ते वनम् ॥ ७ ॥

ऋतवोऽपि यथापूर्वं न सेवन्ते वनस्थलीम् ।
ग्रीष्मायते च हेमन्तो वसन्तः शिशिरायते ॥ ८ ॥

सरिच्छीकरशीतश्च राजीवाहृतसौरभः ।
न वाति माधवे कान्त, सुखदो मलयानिलः ॥ ९ ॥

दुर्दशावर्णने नाथ, न शक्ष्यामि पुरस्तव ।
अस्मद्विरोध एवात्र निदानमवधार्यताम् ॥ १० ॥

प्रदोषः— (सप्रणयमिव ।)

दुर्दशाया निवृत्तीच्छा यदि सा त्वद्वशंवदा ।
न निम्बवत्या संरोधः प्रदोषेच्छासु दीयताम् ॥ ११ ॥

अहं तु राजकिशोरकमेव त्वत्तो जिहीर्षामि ।

निम्बवती— (सरोषशोकम् ।) जोषमास्यताम् । कृत्स्नोऽयं विद्याधरलोकोऽपि नैनं क्रीणीयात् । एकतमा ह्यस्य जननी मदाराधनपरा मे सखीषु । सा किल मया कदाचित्सुखस्पर्शमन्दानिलान्दोलितानेकानोकहरमणीयोपवनप्रान्तेषु कदाचित् प्रवातोद्धूयमानवाचालवीचिमालाकोलाहलाकुलितकालानलोद्भ्रान्तहालाहलोत्पत्तिकालायमानोदन्नृत्यद्द्रुणिकपोतभागीरथीकान्तरम्योपकण्ठस्थतालीवनश्याममेघावृताकाशभागाधिकश्यामलामन्दकान्तारपीतपुलिनप्रदेशेष्वसकृन्मां निर्भरं परिष्वज्यानवरतममन्दमरन्दधारामाधुर्य-

वचनामृतवर्षेणासिञ्चन्मे कर्णयुगलम् । जातुचित् सागरसलिलनरीनृत्यमाननौकावलीमवलोकयन्त्यन्तर्वर्तिनी स्वयमपि पर्यायोद्गमनावगमनायितगतिचातुर्येण किञ्चिदन्तरं गत्वा परावृत्य तटभूमौ तां विडम्बयन्ती विस्मयविकसितलोचनारविन्दां समनन्दयत् प्रियसखीं माम् । ते हि गताः स्मर्यमाणमधुरा दिवसाः ।

अद्यापि तां युवमनोरथलक्ष्यभूतां
मन्दाकिनीतटतले शयितां श्रमेण ।
मन्दानिलेन च मया बहु वीज्यमानां
गर्भालसां प्रियसखीं सदयं स्मरामि ॥ १२ ॥

(अश्रूणि मुञ्चन्ती ।) हन्त ! कुमारमेनमखिललक्षणोपेतं प्रसूय मर्त्यत्वान्मद्दौर्भाग्याच्च प्रसववेदनयाऽमरलोकङ्गतायामस्यामनाथं तं बालकं वीक्ष्य प्रियसखीविनाशशोकविनोदनायौरसमिव खलु वर्धयामि । तत्कथं वा पूरयेयं तेऽभीष्टम् ।

प्रदोषः— कियन्तं कालमत्र वस्तुमिच्छसि ।

निम्बवती— यावदिन्द्रवर्मणः परिणयोत्सवदिवसः । यदि तेऽभिरुचिरस्माभिर्नर्तितुं तर्हि सङ्गच्छस्व मया । नोचेत् गम्यताम् । वयमप्यपसरामः ।

प्रदोषः— देहि मे राजकुमारम् । त्वया नृत्येयमधुना ।

निम्बवती— (सरोषम् ।) नैव ते विद्याधरलोकायापि ; किं पुनस्ते । (अन्यतो मुखमाक्षिप्य ।) सख्यस्त्वरितं गम्यतामन्यथा महान् कलहो भविष्यति ।

(इति सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

प्रदोषः— चण्डि गच्छ गच्छ, जहाहि मैतद्वचनं यावदहं त्वां द्रावयामि । सखे प्रमोह, अपि स्मरसि कदाचिदहं कस्मिंश्चिदुदधिरोधसि तिष्ठन्नुत्तुङ्गशैलशिखरेऽश्रृणवं किमपि देवार्हं गानमम्भोधिमध्ये । यस्य माधुर्येण शान्तोऽभवद्वीचिवाचाटोऽपि वारिधिः । कतिचन तारकाश्च विहाय खमण्डलं न्यपतन्सलिले ।

प्रमोहः— आं स्मरामि ।

प्रदोषः— तदाऽहं अद्राक्षं मदनं धनुर्बाणपाणिं डयमानोऽन्तरा मेदिनीशीतकिरणौ । न तु त्वमशक्ततया । स तु काञ्चित् प्रतीच्यवाटतपस्विनीं स्वशरव्यतां नीत्वा सजवममुञ्चच्छरमपघ्नन्निव सहस्रं प्राणिनां मनांसि । परं सा योगिन्यकलुषितहृदया सन्ततध्यानपरायणा नेयाय तद्वशताम् । एवमञ्जसा गच्छन्क्षिपन् स्फुलिङ्गानपि मोघीकृतात्मशक्तिस्तस्य बाणो निपपातामोघीभवन्निव कस्मिंश्चित् प्रसूने । तत्तु कुसुमं प्रकृत्या दुग्धधवलमपि मारशरक्षत्या रक्तमभवत् । समाहूयते चेदं कन्यकाभीरागालसनाम्ना । सद्यः समानय तत्सुमं यत्कदाचिददर्शयं ते । यस्य च रसः पतितश्चेदुपरि निद्रानिमीलितयोर्यस्य पक्ष्मणोस्तं जनं स्त्रियं वा पुरुषं वा स्वप्नसमनन्तरं यो नयनविषयीभवति तस्मिन् जीव एवानुरागाभिनिविष्टहृदयं करोति । आनयैतं प्रसूनमविलम्बेन कालेन यावता क्रोशार्धं गच्छेत्तिमिङ्गिलः ।

प्रमोहः— चत्वारिंशता क्षणानामखिलावनिं भ्रान्त्वा निवर्तेय ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

प्रदोषः— गृहीत्वाऽस्य रसं निद्रानिमीलितनयनां निम्बवतीमुपलभ्य पातयामि तमुपरि तस्याः पक्ष्मणोः । ततः प्रबुद्धय

प्रथमं यमेषा पश्यति स व्याघ्रः ऋक्षः सिंहः लुलायो वृषो वानरो गोलांगूलो वा भवतु तमनुरागेणानुसरिष्यतीयं कोपना । अहं तु मूलिकान्तरेणास्या अनुरागोन्मादापनयनात्पूर्वमेव तं राजबालकं मे दापयामि । (पुरतोऽवलोक्य ।) कोऽयमागच्छति? (अनुधावन्तीं तरुणीं दृष्ट्वा ।) अन्तरितास्तिरस्करिण्या श्रोष्यामि तयोः सल्लापम् ।

(ततः प्रविशति मकरन्दस्तमनुधावन्ती सौदामिनी च ।)

मकरन्दः— (सौदामिनीं प्रति ।)

मा माऽनुधाव तन्वङ्गि, प्रणयो नास्ति मे त्वयि ।
कुत्रास्ते कौमुदी रम्या सवसन्ताऽद्य भामिनी ॥ १३ ॥
हनिष्यामि च तं मूर्खं साऽधुना हन्ति मामहो ।
कान्तारेऽस्मिन् प्रविष्टौ तावित्युक्तं हि त्वया पुरा ॥
तस्मादस्मिन्वने भ्रान्त्वा मार्गयन् कौमुदीमहम् ।
अपश्यन् तरुणीं कान्तां पश्याम्युन्मत्तवज्जगत् ॥२५॥
गच्छ गच्छान्यतो भद्रे, सर्वथा माऽनुयाहि माम् ।

सौदामिनी— अयि कठिनहृदय, त्वयैवाहमाकृष्टा । त्वया विमुक्ता चेत्तादृशी शक्तिरहमपि स्वयमेवापगता भवेयम् ।

मकरन्दः— किमहं त्वां प्रलोभये। किं वा ददामि ते प्रत्याशावकाशम् । न किं ते भणामि शश्वत् त्वय्यनुरागो नास्ति न जात्वपि च भविष्यतीति विस्पष्टैर्वचनैः ।

सौदामिनी— तथापि त्वयि मेऽनुरागोऽसाधारणः प्रतिक्षणं वर्धते । अहं ते बालिका सरमा । अत एव त्वया प्रहृत्यापसा-

रिताऽपि पुनः पुनरनुसराम्येव । तव सरमापोतपदं मामारोप-
यतु भवान् । त्वया धिक्कृतापि प्रहृताप्यपसारिताप्यनादृतापि
कदाचिदपि न विमोक्ष्यामि त्वाम् । अनुसरणमनुमन्यस्वानर्हाया
अपि मे । त्वदनुरागाय किमिदं सरमापोतपदमन्तरान्यदपकृष्ट-
मभिलषेयम् । लघिष्ठमप्येतन्मम तु माननीयमेव ।

मकरन्दः—

वर्धयसि कोपमधिकं बाले वाचाऽनया हि मम सद्यः ।
त्वद्दर्शनेन खिन्नः—

सौदामिनी—

त्वद्विरहं नास्मि सोढुमयि कान्त ॥ १६ ॥

मकरन्दः— (सरोषकरुणम्)

हित्वा ह्यवन्तिनगरीमतितुङ्गसाला-
मागत्य मामनुसरस्यनुरागहीनम् ।
गाढं तमश्च विपिनं तु शरारुभीमं
त्वं कन्यकेदमुचितं न हि ते वचश्च ॥ १७ ॥

सौदामिनी— (सप्रणयम् ।) त्वद्धर्मशीलतैव मामेवं प्रेरयति ।

निर्मानुषाणि न हि नाथ, वनानि तानि
यन्मे जगन्ति निखिलानि भवन्मयानि ।
एवं समस्तमपि मे निकटे जगत् स्या-
देकाकिनीति कथमत्र भवान् ब्रवीति ॥ १८ ॥
रात्रिर्मे दिवसायते तम इदं ज्योत्स्नायते भीषणं
कान्तारं नगरायते तव वचः पीयूषवर्षायते ।

यत्र त्वद्वदनामलेन्दुरनिशं प्रह्लादनो दृश्यते
तत्रानन्दममन्दरागनिचितं विन्देयमेवाधुना ॥१९॥

मकरन्दः— अयि साहसिके, अधुनैवापहृत्य निगूढं यत्र कुत्रापि निकुञ्जे निलीय त्वां शरारूणामभिषीकरोमि ।

सौदामिनी—हन्त । नातिहिंस्राणामप्येवं भवति मानसी वृत्तिः । तवासन्निधाने नास्त्युपायः प्राणितुम् । भवतु यथाशक्त्यनुसरामि त्वाम् ।

मकरन्दः— (सक्रोधम् ।) न दद्यां तेऽवकाशमुक्तिप्रत्युक्तिवैदग्ध्यस्य । अद्यैव प्रद्रवेयम् । यद्यनुयासि मामवेहि त्वयि किमपि पापमप्याचरेयं क्रोधवशगः । (इति निष्क्रान्तः ।)

सौदामिनी— अये प्रस्तरप्रतीकाश, किमन्यदप्यस्ति पापाचरणम् । तत्तदेव खलूपक्रान्तं यदा मां मुक्त्वाऽन्यासक्तचेता धावसि । धिक्त्वामसदृशकारिणम् । अश्रुतचरं किल यत्काचित्तरुण्यननुरागिणं कञ्चित्पुरुषमनुगतेति । 'कोवा सचेतनः स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति ।' भवतु अहमप्यनुधावामि त्वाम् । त्वदलाभे कथं वा मन्दभागिन्या जीवितव्यम् ।

(इत्यनुधावन्ती मकरन्दं निष्क्रान्ता ।)

प्रदोषः—(सदयम्) अयि मुग्धे, अनुयाहि तम् । यावदयं वनादस्मान्न निष्क्रामति तावत् त्वां प्रणयेनानुनेष्यति ।

(प्रविशन्तं प्रमोहमवलोक्य स्वगतम् ।)

महाजङ्गाल, किमुपानीतं तत् कुसुमम् ।

प्रमोहः— नन्विदमेव । (इति प्रसूनं दर्शयति ।)

प्रदोषः— दीयतां (हस्तं प्रसार्य गृह्णन् ।)

कान्तारोत्तरभागे सरसिजनिचितं सरोवरं रम्यम् ।
पुन्नागनागसालैश्चूताश्वत्थैर्वृतं भाति ॥ २० ॥

तस्मिन्मन्दानिलविचलितविटपशिखरैर्वितायमानविस्तारैरभ्रंकषैस्तरुनिकरैराच्छाद्यमाने सरोरोधसि नर्तनहास्यप्रशंसालापैरात्मानं विनोदयन्ती निद्राति स्वावासे किसलयोपरचितपर्यङ्किकायां निम्बवती । अतोऽद्यैव गत्वा तस्याः स्वप्नमीलितलोचनयोस्तत्कुसुमरसं निषिच्य यस्मिन् कस्मिंश्चिज्जीवेऽमन्दानुरागमुत्पादयामि । त्वमपि किञ्चिदेतत् गृहीत्वा भ्रमास्मिन् गहने । काचिदवन्तीनगरयुवतिः प्रणयविहीनं कञ्चिद्युवानमनुनीय धावति । तावन्विष्य तस्य तरुणस्य पक्ष्माणि रसेनानेन सेचयित्वा तथा कुरुष्व यथाऽस्य निद्राविरामे सैव शोच्या कन्यका पुरतस्तिष्ठेत् । एवं जागरुकेण यूनस्तस्य तरुण्यामन्यादृशप्रणयं जनयित्वा ताम्रचूडनिनादात्पूर्वमेव द्रष्टव्योऽहं त्वया ।

प्रमोहः— प्रभो, न काऽप्यत्र विचारणा कार्या । इदं गम्यते ।
(इत्युभौ निष्क्रामतः ।)

(ततः प्रविशति कासारतीरे यथा निर्दिष्टा निम्बवती ।)

निम्बवती—

नृत्यतां गीयतां सख्यः स्थीयतां मण्डलाकृति ।
अजाखुव्यालमार्जारचर्मभिर्ध्रियतां वपुः ॥ २१ ॥

यावत्स्वपिमि पर्यङ्के तावत्स्थित्वैव गम्यताम् ।
प्रारभ्यताञ्च संगीतं युष्माभिः प्रीतये मम ॥ २२ ॥

किन्नर्यः—

'कविससिदासिदणाआ कन्डइदङ्गा अ कविळभूदारा ।
ओसरध कुडिळकीडा देवीपज्जंकपस्सदो मसआ ॥२३॥'

कपिशसितासितनागाः कण्टकिताङ्गाश्च कपिलभूधाराः ।
अपसरत कुटिलकीटाः देवीपर्यङ्कपार्श्वतो मशकाः ॥

(इति गायन्ति)

(निद्रालसा निम्बवती निमीलयति लोचने)

किन्नर्यः— गम्यतामस्माभिः । काचिदनुपालयन्ती देवीं दूरे तिष्ठतु ।

(निष्क्रान्ताः ।)

(निम्बवती गाढं निद्राति)

(प्रविश्य प्रदोषः प्रसूनं निष्पिष्य रसेन निम्बवतीपक्ष्मणि सिञ्चन् ।)

यस्ते निद्रावसाने प्रथममवतरत्यक्षिमार्गे शरीरी
तं रागाविष्टचित्ता ह्यनुनयवचनैस्त्वं प्रसाद्यानुयाहि ।
मार्जारव्याघ्रकोलेष्वजखरशशकेष्वेक एवाल्पजन्तुः
स्वप्नान्ते निम्बवत्यास्तव नयनपथे प्रादुरास्तां पुरस्तात् ॥

(इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति वसन्तः कौमुदी च ।)

वसन्तः— सखि वसन्तमयजीविते, कान्तारभ्रमणेनाध्वश्रान्तेव दृश्यसे । तत्वतो विस्मृतवानस्म्यध्वानमावयोर्गाढान्धतमसे । यदि ते रोचतेऽत्रैव विश्रम्य मार्गश्रममपनयावः ।

कौमुदी— भवतु विदूर एव शेष्व । अहमप्युपधायैतत् किञ्चिदुन्नतं सरित्तटमत्रैव शये ।

वसन्तः— आवामेकमेवोपधाय शेवहे । भिन्नशरीरयोरप्यावयोर्मनस्त्वेकमेव हि ।

कौमुदी— यद्यहमनुकम्पनीया ततः कुरुष्व दूरत एव शय्याम् ।

वसन्तः— अनुरागेणेदं प्रार्थ्यते । करोमि न कदाऽपि मिथ्यावादम् । शयनेऽप्येकस्मिन् स्थले नोल्लङ्घयिष्याम्यवधिम् ।

कौमुदी— नाथ, न कुर्यां मनस्यलीकवादी त्वमिति । क्वानुरागः क्व च कन्यकाजनपरिपालनीया लोकमर्यादा । तद्दूरत एव कार्यतां शय्या । यावदायुः क्षणमपि न विस्मर्तव्योऽयं दासीजनः ।

वसन्तः— अस्तु को दोषः । तथैव कुर्याम् । (कतिचित्पदानि गत्वा ।) अहमत्रैव । अयि मुग्धे, न विस्मरणीय आवयोः प्रणयप्रबन्धो जन्मान्तरेऽपि ।

कौमुदी— साधु साधु ।

(उभौ निद्रामनुभवतः ।)

(ततः प्रविशति प्रमोहः ।)

प्रमोहः—

भ्रान्त्वापि सर्वविपिनं नाहं पश्यामि दैवनिर्दिष्टम् ।
कास्तेऽवन्तीतरुणः कुसुमरसं लोचनेऽस्य सिञ्चेयम् ॥

सूचिभेद्यं तमो भाति निर्निनादमिदं वनम् ।

(कौमुदीवसन्तौ पश्यन् ।)

कावेतौ सुकुमाराङ्गौ निद्रातः किञ्चिदन्तरे ॥ २६ ॥

स एवायं युवा नूनं सैवैषा मत्तकाशिनी ।
धिक्कृत्यैनां हि निद्राति प्रदोषेणोक्तमेव तत् ॥ २७ ॥

दीनेयमनुरागेण भूतले धूलिधूसरे ।
अहो विधिवशाद्बाला ह्यनुशेतेऽतिरागिणी ॥ २८ ॥
विद्रावयामि नैर्घृण्यमेतस्यास्यां चिरोद्गतम् ।
प्रसूनरससेकेन निद्रामीलितचक्षुषि ॥ २९ ॥

(तथा कृत्वा ।) निद्राविरामे तरुणीमेनामेव साक्षात्कृत्यास्यामनुरक्तो भव । अहमपि प्रदोषं विज्ञापयामि ।

(इति निष्क्रान्तः ।

(ततः प्रविशति मकरन्दस्तमनुधावन्ती सौदामिनी च ।)

सौदामिनी— तिष्ठ तिष्ठ कान्त मकरन्द, हंस्यपि मां मन्दभागिनीम् ।

मकरन्दः— (सक्रोधम् ।) अयि मूढे साहसिके, गच्छ गच्छ सर्वथा माऽनुसर माम् ।

सौदामिनी— मा मा मुञ्च नाथ, मामनाथामस्मिन् गाढान्धतमसे ।

मकरन्दः— तिष्ठात्रैव । नियतिगतिर्हि तादृशी । अहमेक एवापसरामि ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

सौदामिनी— हन्त दारुणमिदं दैवदुर्विलसितम् ।

चरणौ रुजतस्सद्यः सुदूरभ्रमणेन मे ।
निश्श्वासश्शश्वदायाति किं कर्तव्यमितः परम् ॥ ३० ॥

नेतः परं पदमपि चलितुं शक्ष्यामि । सर्वथा भाग्यवती कौमुद्येव । यतः युवमनोहारी तत्कटाक्षः । केन वा कारणेन शोभते तदपाङ्गः । न ह्यनवरताश्रुधारया । तथा चेन्मदक्षियुगलमपि तादृशं भवेत् ।

अहो भाग्यमहो भाग्यं कौमुद्यावर्धतेऽधुना ।
असंशयमहं रूपहीना भीता मृगा अपि ॥ ३१ ॥
पिशाचीमिव मां दृष्ट्वा धावन्ति परितो यतः ।
न चित्रं मकरन्दोऽयं मुक्त्वा मामन्यतो गतः ॥ ३२ ॥

कः पुनरयमादर्शोऽप्रशस्तो यो मां दुर्भगां कौमुद्या आत्म गणयितुं प्रैरयत् । (इति परिक्रामन्ती । भूमौ चक्षुर्निक्षिप्य कोऽयम्? वसन्त!-- भूतले-- मृतो वा सजीवो वा । ह्यसृक्क्षतादयो दृश्यन्ते । (वसन्तं स्पृष्ट्वा ।) वसन्त, यदि सचेतन स्युद्धाटय पक्ष्मणी ।

वसन्तः-- (विबुध्य) अयि रमणीये सौदामिनि, त्वत्कृतेऽ मप्यवतरेयम् । महान् खलु विधेस्त्वद्रूपनिर्माणे यत्नः । दृष्टा त्वयि ते हृदयमादर्शवत्प्रतिभाति । अहो ते त्रिजगज्जैत्रं ला ण्यम् । कुत्रास्ते मकरन्दः? नयाम्यद्यैव तं कृपाणधारया स्म व्यां गतिम् ।

सौदामिनी--- वसन्त, मा तावत् । न तथा भाषस्व ते कौ दीमयं कामयत इति । कौमुदी दृढं त्वय्येवानुरक्ता । त सत्यार्तिकारणं न पश्यामि ।

वसन्तः-- (सानुरागम्) नेतः परं स्मरिष्यामि कौमुदीम् । एत वन्तं कालं कौमुदीमनुरक्त इत्यत्र भृशं दूये । अद्य युवतिलल मभूता त्वमेव विकिरस्यक्ष्णोरानन्दम् । अनभिज्ञतया तावन्म कौमुद्यनुसृता । अद्यैव किल विवेचना जाता । त्वदृतेऽन्यां द्रक्ष्यामि ।

(इत्यालिङ्गितुमुत्तिष्ठति ।)

सौदामिनी—— (सलज्जम्) कोऽयमद्यतनस्ते दुर्विनयप्ररोहः! किं मामुपहससि यदि त्वयि बद्धप्रणया त्रिलोकसुन्दरी कौमुदी । अहो भवितव्यता । यत्सर्वेषामप्युपहास्यतां नीता । किमेवं विडम्बनाया वा भाजनमहं सृष्टा । यन्मकरन्दो मां न्यक्कृत्यापसरतीत्यत्र न कोऽपि मयोपालब्धव्यः । भवन्त्वन्विष्यामि मकरन्दम् ।

(इति सजवं निष्क्रान्ता ।)

वसन्तः—— (दीर्घमुष्णं निश्वस्य) कथं गता सौदामिनी । कौमुदीमत्र स्वपन्तीं नोपलब्धवत्येषा । (विचिन्त्य) पुनरपि सौदामिनीं सौन्दर्यनिकेतनमनुनीय तामेव परिणेष्ये । क रमणीया सौदामिनी । क चेयं दुर्भगा कौमुदी । (कौमुदीं प्रति) इयानेवावयोः प्रणयः । सौदामिन्यर्थे जीवितमपि त्यजेम् । तामननुनीय किं मया जीव्यते ।

(इति सौदामिन्याक्षिप्तचित्तस्तामेवानुध्यायन्निष्क्रान्तो वसन्तः ।)

कौमुदी—— (किञ्चिदुत्स्वप्नायमाना) हा वसन्त, कौमुदीप्रणयैकनिधे, करुणामालम्ब्य परित्रायस्व परित्रायस्व मामेतस्माद्दुष्टसर्पात् । अयमद्य वक्षस्यारुह्य दंष्टुमिच्छति । (इति सभयं विलप्य पक्ष्माण्युद्घाट्य ।) किमयं स्वप्नः । किं परिहासो वा । (विचिन्त्य) नाथ, वसन्त, (इत्याक्रन्दन्ती कम्पं नाटयित्वा) वल्लभः कुत्र गतः । आर्य, क गतस्ते मय्यसाधारणः प्रणयः । कुत्र वा गतोऽसि विहाय मां त्वदेकशरणाम् ! नायं कालः परिहासस्य । (भयमभिनीय)

काननं भीषणं शर्वगलकाला च शर्वरी ।
दीनाहं कन्यका नाथ दयार्द्रं कुरु मानसम् ॥ ३३ ॥

(इतस्ततोऽन्विष्य) सत्यमेव गतो वसन्तः । यदि नोपलभे दयितं शरणमस्तु कृपणाया मे देवः कृशानुरेव । भवतु भाग्यमत्र परीक्षिष्ये ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति वासन्तिकस्वप्ने द्वितीयोऽङ्कः ॥

तृतीयोऽङ्कः ॥

(ततः प्रविशति धान्यकोऽधरकः, धनकः, वसुपालितः, राजसः, साधकश्च ।)

अधरकः— कहं अम्भवग्गिआ शव्वे वि एत्थ जेव्व ।

कथमस्मद्वर्ग्याः सर्वेऽप्यत्रैव ।

धान्यकः— शम्म शम्म । एशे वेअ प्पएशे अम्हाण पुढमपओआह उइदेत्ति पळिहाइ । इमाओ शामाओ सरित्तडभुओ होदु रङ्गट्ठळी । णिउञ्जे एशे अत्थु जवणिअन्तळे । अवणिवाह शण्णिहिम्मि विअ एत्थ वि णाडिश्शम्ह ।

सम्यक्सम्यक् । एष एव प्रदेशोऽस्माकं प्रथमप्रयोगस्योचित इति प्रतिभाति । इमाः श्यामाः सरित्तटभुवो भवन्तु रङ्गस्थली । निकुञ्जोऽयमस्तु यवनिकान्तरम् । अवनिपस्य सन्निधाविवात्रापि नटिष्यामः ।

अधरकः— अळे ळे धण्णआ ।

भो धान्यक ।

धान्यकः— वअशु वत्तव्वं अहळअ, सन्ददाळावीण, ।

वद वक्तव्यमधरक, सन्ततालापिन् ।

अधरकः— इमश्शि भाणुमईअम्हइन्दणाडए कइश्चिअ अप्पयशत्थविशआ दीशन्दि । पुढमे दाव अम्हइन्देण अप्पाणं हन्तुं अशी आअळिशिदव्वे । तं पुळोवन्तीओ णाळीओ भएण ळोदमाणाओ ओशळेज्ज ।

अस्मिन्भानुमत्यश्मकेन्द्रनाटके कतिचनाप्रशस्तविषया दृश्यन्ते । प्रथमस्तावदश्मकेन्द्रेणात्मानं हन्तुमसिराकृष्टव्य: । तत्पश्यन्त्यो नार्यो भयेन रुदत्योऽपसरेयु: ।

राजस:— शव्वह भए उप्पज्जेज्ज ।

सर्वथा भयमुत्पद्येत ।

साधक:— ता वहं वज्जइत्तूण णडिश्शम्ह

तद्वधं वर्जयित्वा नटिष्याम: ।

अधरक:— ण किं पि वज्जदव्वं अम्मेहीं । अत्थि एत्थ के वि उवाए । कं पि पत्थावणं विळिह । अम्हाण अशीही ण हिंशा जाएज्ज । अम्हइन्दणेप्पच्छधाळी हके तत्तुवदो तन्दुवाए अहळए वेअ त्ति विळाशिणीभीवाळणाह कडे फुडे अहिहिज्जउ तत्थ उउग्घाअम्मि

न किञ्चिदपि वर्जयितव्यमस्माभि: । अस्त्यत्र कोऽप्युपाय: काञ्चित् प्रस्तावनां विलिख । अस्माकमसिभिर्न हिंसा जायते । अश्मकेन्द्रनैपथ्यधार्यहं तत्वतस्तन्तुवायोऽधरक एवेति विलासिनीभीतिनिवारणाय स्फुटमभिधीयतां तस्मिन्नुपोद्घाते ।

धान्यक:— शम्म शाहु उत्ते ।

सम्यगुक्तम् ।

राजस:— ण किणो भाइज्जा अवळाओ मइन्ददंशणे ।

न किं बिभीयुरबला मृगेन्द्रदर्शने ?

साधक:— शे वि जणणे भीईट्ठाणे ।

तदप्यन्यद्भीतिस्थानम् ।

अधरकः— शे शाहु शम्म विआळिअ कळणिज्जे । भीळूणं मज्झे मइन्देत्ति अच्चाहिदे पशे ।

तत्साधु विचार्य करणीयम् । भीरूणां मध्ये मृगेन्द्र इत्यतिभयङ्करमेतत् ।

राजसः— इमिणा पत्थावणन्दळे वि ळेख्खे ।

अनेन प्रस्तावनान्तरमपि लेख्यम् ।

अधरकः— तत्थ पञ्चश्शअणेप्पच्छधाळी हके वत्थुदो धणएत्ति वच्चे । ताह वअणद्धं पि जह दीशिज्ज वह धाळिज्जउ णेप्पच्छे । शे वि कण्ठदो बुअउ ळङ्गभूमिम्मि मा भाआध अहके ण शीहे त्ति ।

तत्रां पञ्चास्यनेपथ्यधार्यहं वस्तुतो धनक इति वाच्यम् । तस्य वदनार्द्धमपि यथा दृश्येत तथा धार्यतां नैपथ्यम् । सोऽपि कण्ठतो ब्रवीतु रङ्गभूमौ मा भैष्टाहं न सिंहः इति ।

धान्यकः— होदु तत्थ अण्णे वि काठिण्णे वट्टुण ।

भवतु तत्रान्यदपि काठिन्यं वर्तते ।

कहूण ळङ्गभूमिम्मि चन्दिआणअणं शहे ।
भाणुमच्चम्हइन्दा हि जोण्हाए इल शङ्गदा ॥ १ ॥

कथं पुना रङ्गभूमौ चन्द्रिकानयनं सखे ।
भानुमत्यश्मकेन्द्रौ हि ज्योत्स्नायां किल सङ्गतौ ॥

राजसः— (विचिन्त्य ।) अत्थि वा णट्टप्पओअळअणीए चन्दिआ ।

अस्ति वा नाट्यप्रयोगरजन्यां चन्द्रिका ।

अधरकः— दीशदु अविलंब्वेण काळशूइआ ।

दृश्यतामविलम्बेन कालसूचिका ।

धान्यकः— णिअदं वेअ ळअणिं तं अळङ्करेइ शशङ्के ।

नियतमेव रजनीन्तामलङ्करोति शशाङ्कः ।

अधरकः— तह जइ जाळमग्गेण लङ्गभूमिं ओदळिश्शन्दि शीदकिळणळम्ही ।

तथाचेज्जालमार्गेण रङ्गभूमिमवतरिष्यन्ति शीतकिरणरश्मयः ।

धान्यकः— शाहु आदु कण्डएही आबद्धे दीअं घेत्तूण प्पविविअ शशङ्काअमाणे वट्टउ के वि पुळिशे । विआळणिज्जे अण्णे एशे विशए । ळंगभूमिम्मि का वि भित्ती आवशिअई । कुळिअळन्धेण इळ णाअआ संळवन्दि ।

साधु, अथवा कण्ठकैराबद्धो दीपं गृहीत्वा प्रविश्य शशाङ्कायमानो वर्ततां कश्चित्पुरुषः । विचार्योऽयमन्यो विषयः । रङ्गभूमौ काचिद्भित्तिरावश्यकी । कुड्यरन्ध्रेण किल नायकौ सल्लपतः ।

राजसः— वळे भित्ती कहं आणेअव्या । अहळआ, किणु उच्चयि शळणे अम्हाण अज्ज तुह पळिहा वेअ ।

अहो भित्तिः कथमानेतव्या । अधरक, किमुच्यते । शरणमस्माकमद्य ते प्रतिभैव ।

अधरकः— भित्तिणेप्पच्छधाळीण वित्थिदहत्थशाहे चिट्ठउ केवि ळंगप्पएशम्मि । तदो ताह पाणिविडवळन्धेण संळवन्दु देवी देवे अ ।

भित्तिनैपथ्यधारी विस्तृतहस्तशाखस्तिष्ठतु कश्चिद्रङ्गप्रदेशे । ततस्तस्य पाणिविटपरन्ध्रेण सञ्जपतां देवी देवश्च ।

धान्यकः— तह जइ शव्वे शाहु । संवइ पत्थुज्जउ । अम्हइन्दा, अहळा, क्कमेण णं णिउञ्जजवणिअं पविशन्दु ।

तथा चेत्सर्वं साधु । संप्रति प्रस्तूयताम् । अश्मकेन्द्र, अधरक, भवानेव तावत्प्रथमः । वचनावसाने सर्वाण्यपि पात्राणि क्रमेणैनां निकुञ्जयवनिकां प्रविशन्तु ।

(ततः प्रविशत्यदृश्यमानः प्रमोहः ।)

प्रमोहः— (पुरोऽवलोक्य सवितर्कम्) कथमेते वराकाः स्वपन्तीमस्मत्स्वामिनीं निम्बवतीमजानानास्तच्छयनदेशं निकषा नर्तितुमारब्धवन्तः । भवत्वत्रैव स्थित्वा सामाजिकीभवामि । सति समये नटोऽपि कदाचिद्भवेयम् ।

(इति गूढं स्थितः ।)

अधरकः— अह्मइन्दा, कहं तुण्हीं ठ्ठिज्जइ । भाणुमइ, सज्जा होहि ।

अश्मकेन्द्र, कथं तूष्णीं स्थीयते । भानुमति, सज्जा भव ।

धान्यकः— भाणुमइ, (सचिन्तम्)

भानुमति ।

प्पशूणा आमगन्धाइ जह ळम्माइ भामिणि ।

प्रसूनान्यामगन्धिनी यथा रम्याणि भामिनि ।

धान्यकः— मन्दमए, शुगन्धाइ शुगन्धाइ ।

मन्दमते, सुगन्धीनि सुगन्धीनि ।

अधरकः— (पुनरपि ।)

पशूणाइ शुगंधाइ जह ळम्माइ भामिणि ।
तह दे भाइ णीशाशे मळआणिळशोळहे ॥ २ ॥

प्रसूनानि सुगन्धीनि यथा रम्याणि भामिनि ।
तथा ते भाति निश्वासो मलयानिलसौरभः ॥

के शे शद्देत्ति विन्तूण णिवट्टेज्ज जवा शहि ।

कोऽयं शब्द इति ज्ञात्वा निवर्तेय जवात् सखि ।

(इति निष्क्रान्तः)

प्रमोहः— चित्रतरोऽयमश्मकेन्द्रः ।

(इति निष्क्रान्तः ।

वसुपालितः— कहं वत्तव्ये मह ।

कथं वक्तव्यं मया ।

धान्यकः— उवजंदव्वे हळ तुए । इमे उ अज्ज आअण्णिदं शद्दं विआळिअ अइला आअमिश्शइ ।

उपयन्तव्यं किल त्वया । अयं त्वद्याकर्णितं शब्दं विचार्या चिरादागमिष्यति ।

वसुपालितः—

अणंगपेशलंगे शे अम्हइंदे विहाइ मे ।
शिअंते व्व शुहावुट्ठिं दंशणेण दिशा मह ॥ ३ ॥

अनङ्गपेशलाङ्गोऽयमश्मकेंद्रो विभाति मे ।
सृजन्निव सुधावृष्टिं दर्शनेन दृशोर्मयि ॥

वळ्ळह शङ्केदधळणिआह णिअडे तुमं उण वि पेक्खंमि ।

वल्लभ, सङ्केतधरणिजस्य निकटे त्वां पुनरपि प्रेक्षे ।

धान्यकः— (सक्रोधम्) अळे मुळिहा शंकेदधळणिए ण अज्ज पत्थोदव्वे तुए । शे खु उत्तळे होदि । तुए जे जे इमर्शि पअळणे वत्तव्वे शे शे शव्वे वि एक्कपदच्चिअ भाशिदुं ण उइ दे । (निकुञ्जाभिमुखम्) अम्हइंदा, पविशिअ ण कइ वि मं विम्हळशु त्ति तुए अज्ज फणिदव्वे ।

अरे मूर्ख सङ्केतधरणिजो नाद्य प्रस्तोतव्यस्त्वया । तत्खलूत्तरं भवति । त्वया यद्यदस्मिन् प्रकरणे वक्तव्यं तत्तत्सर्वमप्येकपदे भाषितुं नोचितम् । अश्मकेन्द्र, प्रविश्य न कदाऽपि मां विस्मरेति त्वयाऽद्य फणितव्यम् ।

वसुपालितः— (विचिन्त्य) वळे शुमलिदे । वळ्ळहा अणुळाअपद्धदीए ण कइ वि खळिश्शम् ।

आः स्मृतम् । वल्लभ, अनुरागपद्धतेर्न कदापि स्खलिष्यामि ।

(ततः प्रविशति ससंभ्रमं शिरसा रासभोऽधरकः सहासः प्रमोहश्च ।)

अधरकः— अइ भाणुमइ, जइ हके शुन्दळे शे शव्वे वि तुह ळामणिच्चए वेअ ।

अयि भानुमति, यद्यहं सुंदरस्तत्सर्वं त्वद्रामणीयकमेव ।

सर्वे— (सभयम्) अविध ! पमाए पमाए । अच्चळिअं अच्चाहिए

अ एशे । शव्वे वि एदे भीशिदा ह्म । झत्ति ओशेळिअ पाणा शंळक्खम्ह ।

अहो प्रमाद: प्रमाद: । आश्चर्यमतिभयङ्करञ्चैतत् । सर्वेऽपि वयं भीषिता: स्म: । झटित्यपसृत्य प्राणान् संरक्षाम: ।

[इति निष्क्रान्ता:

प्रमोद:— (सोल्लासस्मितम् ।) क्व नु खलु धावथ । अयमहमागत्य व: सर्वानपि वनेऽस्मिन् भीषयित्वा विद्रावयामि ।

[इति निष्क्रान्त:

अधरक:— कीश एदे धावन्दि । णिअदं एव्व मं भीशेदुं इदं आळद्धम् ।

कथमेते धावंति । नियतमेव मां भीषयितुमिदमारब्धम् ।

(पुन: प्रविश्य राजस: ।)

राजस:— शू चित्ते एशे । अळे अहळआ, कहं ळाशहे तुमं शंवुत्ते । किणो एशे उअळि दे गिव्वाए ।

हंत चित्रमेतत् । रे अधरक कथं रासभस्त्वं संवृत्त: । किमेतदुपरि ते ग्रीवाया: ।

अधरक:— (सरोषम् ।) तुह पडिइदिं विण किं अण्णं पुळवाशि । गच्छ मुलिहा, का इअं बिहीशिआ ।

तव प्रतिकृतिं विना किमन्यत् पश्यसि । गच्छ मूर्ख, केयं विभीषिका ।

(राजस: निष्क्रान्त: ।)

(पुनः प्रविश्य)

धनन्यकः— अहळआ, कहं वा केण वा एवं कडे शि ।

अधरक, कथं वा केन वैवं कृतोऽसि ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

अधरकः— ण कइ वि पळिहशणिचे हुविश्शं । मं ळाशहीकादुं एशे आळम्भे त्ति पडिहाइ । मं भीशेदुं उवाए एशे एदाण त्ति बोहम्हि । ण एदादु पदा पदं पि पअळिश्शं । अहळिशं एत्थ एव्व गाइश्शं । अवत्तवाए अधोमुहे ता विहाइश्शं ।

न कदापि परिहास्यो भवेयम् । मां रासभीकर्तुमयमारम्भ इति प्रतिभाति । मां भीषयितुमुपायोऽयमेतेषामिति बोधामि । नैतस्मात् पदात् पदमपि प्रचलिष्यामि । सहर्षमत्रैव गास्यामि । अपत्रपयाऽधोमुखान् तान्विधास्यामि ।

(इति गायति ।)

(गीतिः ।)

शाळशहंशकवोदा कोअचओ ळळिचाअआ विविणे ।

निम्बवर्ती— (विबुध्य) को वा गन्धर्वो मां प्रबोधयत्यात्मनो यदृच्छाविनोदनागताधरीकृतवेणुनिनादकलकण्ठगीतेन । को वा महान् मच्छ्रवसोरमृतधारां वर्षति गानमिषेण ।

अधरकः—

कूअन्दि कण्णमहुळं णो तह गाअन्दि जिव्वळोआ मे ॥

सारसहंसकपोताः कोकचकोरालिचातकाः विपिने ।
कूजन्ति कर्णमधुरं न तथा गायन्ति जीवलोका मे ॥

निम्बवती— (आकर्ण्य पुलकिताङ्गी) उपसृत्य ।

अहो मानवशार्दूल गातुं त्वां प्रार्थये पुनः ।
यथा ते गानमाधुर्याविष्टचित्ता भवाम्यहम् ॥ ५ ॥

तथानवद्यं ते रूपं वीक्ष्य नन्दन्ति मन्मनः ।
असंख्यास्त्वद्गुणा मन्ये प्रेरयन्त्यद्य मां त्वयि ॥ ६ ॥

अधरकः— के उच्चइ । के हेऊ तुह मइ अण्णाळिशाणुळाआह ता इमादु वणा तुळिदं गन्दुं मइश्शं । चिन्देशु अप्पणो वावाळम् ।

किमुच्यते । को हेतुः तव मय्यन्यादृशानुरागस्य । तद्-स्माद्वनात् त्वरितं गन्तुं यतिष्ये । चिन्तयस्वात्मनो व्यापारम् ।

निम्बवती—

स्थातव्यं मत्कृते कान्त, कान्तारेस्मिन्मनोहरे ।
अनुग्राह्या महाभाग, जीवातुर्हि भवान्मम ॥ ७ ॥

विद्याधर्यप्यहं नाथ त्वद्रागेणार्दिता भृशम् ।
यद्यत्र नेच्छसि स्थातुं तर्हि त्वां स्थापयाम्यहम् ॥ ८ ॥

दास्यामि रत्नाकररत्नजातं
दास्यश्च या मे तव दास्यहेतोः ।
करोमि ते पादसरोजसेवां
प्रसूनपर्यङ्कतलस्थितस्य ॥ ९ ॥

तत्प्रसीदास्मै दासजनाय । संप्रति समाह्वयामि चेटीः । अहो जयसेने, विजये, भो धूमिनि, गोमिनि ।

(ततः प्रविशति जयसेना विजया गोमिनी धूमिनी च ।)

जयसेना— स्वामिनि, सज्जाऽहम् ।

विजया— अहमपि ।

धूमिनी— इयमस्मि ।

गोमिनी— अहं च ।

सर्वाः— आज्ञापयतु देवी ।

निम्बवती— (अधरकं निर्दिश्य ।)

सेव्योऽयं नवपल्लवारुणकरो लावण्यपाथोनिधिः
सौशील्यादिगुणोज्ज्वलो मम पुनःसज्जन्मभाग्योदयः।
मृद्वीकामृतभक्षणैरहरहः संवर्ध्य तं श्रद्धया
गानालापमरन्दपानमुदितं कुर्वन्तु चेट्यो मम ॥ १० ॥

जयसेना— स्वागतमहो महानुभाव, मानवशार्दूल, ।

विजया— स्वागतम् ।

धूमिनी— स्वागतम् ।

गोमिनी— स्वागतम् ।

अधरकः— मुदिदे म्हि णेण कुशळप्पण्हेण । संवइ जिण्णाशूहगे होदीए णामहेअम् ।

मुदितोऽस्म्यनेन कुशलप्रश्नेन । संप्रति जिज्ञासुरहं भवत्या नामधेयम् ।

विजया— देव, विजयाऽहम् ।

निम्बवती— यूयममुं महानुभावमस्मदुद्यानं नीत्वा सम्यक् स्नपयित्वा कुंकुमपटवासधूळिभिः परिलिप्य माधुर्योपपन्नानि नानाविधान्यास्वाद्यवस्तूनि च दत्वा भवतीभिरहं सत्वरं ज्ञापनीया ।

(इति सहाधरकेण सर्वाः निष्क्रान्ताः)

इति मिश्रविष्कम्भः ।

(ततः प्रविशति प्रदोषः ।)

प्रदोषः— न जाने यदि प्रबुद्धा न वा निम्बवती । को वा जीवस्तस्या दृष्टिपथमवातरत् । (इति चिन्तयन् किञ्चिदन्तरं गत्वा पुरोवलोक्य) अहो ! अत्रैवाभिवर्तते मे नर्मसचिवः । सखे प्रमोह, कस्ते वृत्तान्तः !

(प्रविश्य ।)

प्रमोहः— महाराज, आश्चर्यमाश्चर्यम् । देवी निम्बवती कञ्चित् रासभमनुरक्ता । अवन्तीनगरात् कतिचन तन्तुवायप्रभृतयो नीचपुरुषा निद्रान्तीं देवीमजानानाः तच्छयनदेशं समया यदिन्द्रवर्मणः परिणयदिवसे प्रयोक्ष्यन्ते तत् प्रकरणं प्रथमं गूढं नाटयितुमारेभिरे । तेष्वेकतमोऽश्मकेन्द्रवेषं धृत्वा किञ्चिन्नाटित्वा यवनिकामिव निकुञ्जं प्रविष्टः । तदाऽहमपि तं सुभगम्मन्यमनुगत्य तच्छीर्षस्थाने गर्दभशिरः स्दापयित्वा तं नृखरमकरवम् । तथाविदमेनं दृष्ट्वेतरे सर्वेऽपि नटा भयेन प्राद्रवन् । स तु तत्रैव निषद्यात्मविनोदनार्थं जगौ । अत्रान्तरे तद्गानाकर्णनेन प्रबोधिता निम्बवती प्रणयेन तमेव रासभं बहुधाऽनुनीय तस्या-

प्याशामुत्पाद्य स्वनिकटे वासयित्वा वस्त्राभरणजातैः सन्तोष्या-नवरतगानवर्षेणाह्लादयति । तदवलोक्य विस्मयस्य पराङ्कोटिमापन्नो देवसकाशमहमुपासरम् । इतः परं देव एव प्रमाणम् ।

प्रदोषः— अस्तां नामेदम् । अवन्तीयुवानं प्रति किं वा निर्वर्तितो मत्सन्देशः ।

प्रमोहः— महीपते, देवस्याज्ञां शिरसा वहन्वनमखिलमन्विष्य निद्रानिमीलितनयनं तं तरुणमुपलभ्य न्यषिञ्चं कुसुमरसं तल्लोचनयोः । सविधे तस्य सा तरुण्यप्यस्वाप्सीत् । तामेवासौ द्रक्ष्यति स्वप्नावसाने ।

(ततः प्रविशति कौमुदी मकरन्दश्च ।)

प्रदोषः— संप्रत्यन्तरितास्तिष्ठ । अयमेव स युवा मया निर्दिष्टः ।

प्रमोहः— (सम्भ्रान्तः) इयमेव सा तरुणी । परं न कदापि मया दृष्टचरोऽयं तरुणः ।

मकरन्दः— अयि मानिनि, किमेवमधिक्षिपसि मां त्वत्प्रणयार्द्रार्द्रमानसम् ।

कौमुदी— (सविषादम्) न केवलं त्वमधिक्षेपार्हः किं तु शापार्होऽपि । अस्मद्दयितवसन्तजीवितं प्रति त्वय्येवास्ति मे शङ्का । अरे दुरात्मन् मकरन्दापशद, यदि प्राणिति वसन्तस्तदा न कदापि मामनाथां शरारुभीषणे कान्तारे निदान्तमिर्धरात्रे मुक्त्वा गमिष्यति (अश्रूणि मुञ्चन्ती ।) हन्त! कुटिलोऽयं कालः । एवमतिनृशंसः पापाग्रेसरस्त्वमिति स्वप्ने न विदितं मन्दभागिन्या मम । एष एवाधुना महोपकारस्त्वत्तः प्रार्थ्यते । तयैवासिधा-

रया नय मामपि वसन्तनिकटम् । नृशंसतरं किल जीवितं यदद्यापि नोत्क्रामति । हा नाथ दयित वसन्त कौमुदीप्रियजीवित, कुत्र गतोऽस्यविगणय्य मां त्वदेकशरणाम् । यद्यन्तर्हितो भावजिज्ञासया नायमवसरः परिहासस्य । हन्त! किं करोमि । निखिलमपि बान्धवजनं तृणाय मत्वा धिक्कृत्य पितरौ विहाय लज्जामपहाय धृतिं निवार्य विनयमविगणय्य जनापवादमुल्लंघ्य राजशासनमुत्सृज्य समयाचारं परित्यज्य शीलमविचिन्त्य कुलं विसृज्य यशो रागोन्मादेन माता च पिता च प्रियवल्लभो वसन्त एवेति दृढमाकलय्य त्वामेवानुगतामेवं विप्रलब्धुं नार्हसि । (किञ्चिद्विचिन्त्य ।) किमनेनारण्यरुदितेन । वेपते मे हृदयम् । सर्वतः कालरात्रिमिव पश्यामि । श्रूयते पिशाचानामतिभीषणः कोलाहलः । इतस्ततः पश्यामि भ्राम्यमाणमलातपुञ्जम् । तत्सर्वथा हतास्मि मन्दभागिनी । नियतमेव मकरन्दहतकेन स्मर्तव्यां गतिं नीतो वसन्तः । अन्यथा कथमेवं प्रलपन्तीं कौमुदीं नानुकम्पते ।

(इति मुर्छति ।)

मकरन्दः— (पटान्तेन वीजयति ।)

कौमुदी— (संज्ञां लब्ध्वा ।) रे महापातकिन्, पश्यामि त्वन्मुखे तादृशपापकर्मणश्चिह्नानि !

मकरन्दः— (सप्रणयशोकम्)

त्वयैवाहं हतस्तन्वि, मृतवन्नष्टचेतनः ।
तथाऽपि शोभते, भद्रे, त्वन्मुखामलचन्द्रमाः ॥ ११ ॥

जीवयैनमङ्गार्तमालम्ब्य करुणां सखि ।

कौमुदी— किमेतेन वल्लभस्य । हा मकरन्द, देहि मे दयितम् ।

मकरन्दः— यदि वसन्तो लोकान्तरं गतस्तन्मे हर्षायेत्यवेहि ।

कौमुदी— (सक्रोधम्) किमात्थ रे मूर्ख, किमेवमतिनिष्करुणोऽसि ? कथं वा व्यवसितं हन्तुं महाभागम् । यद्यहमबला किं दैवमप्यबलम् । शङ्कितपूर्वमेव त्वयैव व्यापादनं वसन्तस्य । (सास्रम्) मदुपयममपेक्ष्य किलोपयमं नीतो जगदलङ्कारमणिर्दयितवसन्तः । धिङ्मामेतादृशपापाचरणनिदानम् ।

श्मशानपूतनाकार, दूरतो याहि साम्प्रतम् ।
सनिद्रो वा विनिद्रो वा प्रियो ब्रूहि यथा हतः ॥ १२ ॥

मकरन्दः—

सत्यं ब्रवीमि तव शोकनिरासहेतो-
र्जानीहि कौमुदि मया न हतो वसन्तः ।
लोकान्तरं न च गतस्तव रागपात्रं
किं वा मुधा प्रलपसि प्रणयेन भद्रे ॥ १३ ॥

कौमुदी— वसन्तः स्वस्थो वर्तत इति वचनमाकाङ्क्षामि ।

मकरन्दः— तथा चेत्को वा मे लाभः ।

कौमुदी— यदितः परं कदाचिदपि मां न द्रक्ष्यसीति । अपसरामि ते जुगुप्सितात् सन्निकर्षात् । वसन्तः प्राणितु वा न वा । त्वं पुनरपि मां न पश्येः । [इति निष्क्रान्ता ।

मकरन्दः— (सखेदस्मितम्)

श्रान्तोऽस्मि तामनुगतो मुहुरात्तकोपां
दौर्भाग्यभाजनमहं बहुधापि भग्नः ।
तत्सङ्गमाय किल धावति मानसं मे
सर्वङ्कषा भगवती भवितव्यतैव ॥ १४ ॥

(किञ्चिदन्तरं गत्वा भूतले निविश्य) अत्रैव निद्रामनुभूय पुनरपि कौमुदीमन्विष्यानुनीय परीक्षिष्ये भागधेयम् ।

(इति वामभुजमुपधाय शेते)

प्रदोषः— [सशोकम्]

प्रमोह त्वं प्रमुग्धोऽसि कथमेवं स्वकर्मणि ।
विरागिणं विमुच्यैव रागिणोऽक्ष्णो रसः कृतः ॥ १५ ॥

प्रमोहः— अलंध्या नियतेराज्ञा । तस्मान्मुग्धं मया प्रभो,

प्रदोषः— सम्प्रत्यधरीकृतमातारिश्वा जवेन परिक्रम्य कृत्स्नमरण्यमनङ्गतापतप्तां सौदामिनीमिहानय । अहं चास्य मकरन्दस्य पक्ष्माण्यनेन सुमरसेन सिञ्चामि ।

प्रमोहः— अधुनैव सरामि जवेनातिक्रान्तराघवशरः ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

प्रदोषः— (मकरन्दस्य पक्ष्माणि कुसुमरसेन सिक्त्वा ।) प्रभावेनास्य सौदामिनीं दृष्ट्वा मदनातुरो भव ।

(नेपथ्ये ।)

विद्याधराणामधिपस्य दूतः
सौदामिनीमानयतीह वेगात् ।
अन्वीयमानां तरुणेन तेन
योऽसौ प्रमुग्धो मम तु प्रमादात् ॥ १६ ॥

(प्रविश्य ।)

प्रमोहः— देव, अप्रत्यनयोश्चेष्टितं क्षणं पश्याव: ।

प्रदोषः— विदूरे तिष्ठ । उच्चैर्भाषमाणयोरनयो: कण्ठरवेण प्रबुद्धो भविष्यति मकरन्द: ।

प्रमोहः— विचित्रोऽयं सन्दर्भ: । अधुना द्वावपि तरुणावेनां सौदामिनीं कामयिष्येते ।

(इति सहर्षं नृत्यति ।)

(तत: प्रविशति वसन्तेनानुगम्यमाना सौदामिनी)

वसन्तः— अयि सौदामिनि, सत्यमेव त्वामनुरक्तोऽहं मदनस्य त्रिलोकीविजयवैजयन्तिकाम् । कथमपहसेयं प्राणसमाम् । उपहासादयो न जात्वश्रुपुरस्सरमायान्ति । निरीक्षस्व मे वदनम् । कुरुष्व सदयं मानसम् । सकामो भवेयम् । हन्त ! निरनुक्रोशे कथमेवमपगतदाक्षिण्यमाचर्यते ।

सौदामिनी— (सरोषम्) किमनेनासत्यशपथेन । नन्वहं सौदामिनी । जानताऽपि त्वया कथमेवमुपक्रान्तम् । यदि त्वद्वशगा लावण्यमञ्जरी कौमुदी कथं वा दनिामेनामवलेपेनैवमुपहससि । किमहं न जाने कौमुदीमयप्राणस्त्वमिति । गच्छ खलु, कौमुदीवल्लभ इत्येव त्वयि मे बहुमान: ।

वसन्तः— विवेकशून्येन किलालुनीतपूर्वा कौमुदी ।

सौदामिनी— किं वा सहसेऽन्यं कौमुद्या: पाणिग्रहीतारम् ।

वसन्तः— मकरन्द: खल्वधुना कौमुदीमनुरक्तस्तत्तेनैवोपयन्तव्या कौमुदी ।

मकरन्दः— (प्रबुध्य) सौदामिनीं दृष्ट्वा ।

रतिर्वा लक्ष्मीर्वा त्रिदिवरमणी वेयमबला
विधात्रा सृष्टा वा युवनयनसम्मोहमनसा ।
अहो रामा रम्या मदनबुधजैत्रप्रहरणं
मया बाला दूना बहुविधमधिक्षेपवचनैः ॥ १७ ॥

(इत्युपसृत्य) अयि सौदामिनि, क्षमस्व मेऽपराधम् । परित्यज्य माणिक्यं गैरिकपरिग्रहायासं विचिन्त्य वारं वारमधिकं लज्जे । समक्षं सौदामिन्याः केयं कौमुदी । विवेचनाराहित्यादेव मया कौमुद्यनुसृता । भद्रे, परिष्वजस्व माम् । नो चेन्न मृष्यति मां जीवितुं वसन्तबन्धुः ।

सौदामिनी-- हन्त ! घोरघोरमिदम् । यदात्मविनोदनायारब्धोऽयं परिहास इति जाने । यदि युवां मर्यादाभिज्ञौ नैवमप्रियमलीकमाचारिष्यथः । मां द्विष्टो युवां । अहमपि जाने । उभाभ्यामपि सम्भूय किं वा परिहसितव्यम् । आकारेण मानुषावपि गुणेनापि यदि मानुषौ विनीतां वनितां नैवमवमन्येयाथाम् । मद्विदितेऽपि युवयोर्मयि विरागे किममुना सत्यवचनेन शपथगिराऽलीकस्तुत्या च । तत्त्वतो युवां परस्परजिगीषिणौ कौमुद्यामनुरक्तौ । सांप्रतं सौदामिनीमुपहसितुमहमहमिकयाऽपि ।

परिहासवचोजालैरबलानयनद्रुयात् ।
यदश्रुपातनं नाम कैषा पौरुषधोरणी ॥ १८ ॥
धीराः सच्चरिता लोके स्वापराधेन साधवः ।
नैवं कलुषयन्त्येव कन्यकानां क्षमाम्बुधिम् ॥ १९ ॥

एतत्सर्वमपि युवयोर्लीलाविनोदायैव कृतमित्यन्यादृशमेतत् ।

वसन्तः— किं वा न जानामि मकरन्द, ते प्रणयं कौमुद्याम् । सैव परिणेतव्या त्वया । यतस्त्वयैवोक्तं 'तातनिदेशो हि बहुमान्यः' इति । परित्यजामि कौमुदीं त्वत्कृते । त्वमपि विसृज सौदामिनीम् ।

सौदामिनी—

एतावताऽपि कालेन परिहासपरायणाः ।
न केऽपि व्यर्थवचनैरेवं कण्ठमशोषयन् ॥ २० ॥

मकरन्दः— 'भूयाननुराग एव कन्यकायाः' । तत्कौमुदीमेवोदुह्य सुखं निवसतु महाभागः । नेतः प्रभृति मनसाऽपि स्मरेयं कौमुदीम् । सौदामिनीविप्रलम्भकारीति ममाप्ययशो रूढम् । तत्परिमार्ष्टुमीहे । स्वनिलयं प्रतिनिवृत्तश्चिरप्रवासीव सद्य एव सौदामिनीं यथापूर्वमभजत मन्मनः ।

वसन्तः— (सावज्ञम्) भद्रे, सूनृता न खल्वस्य वाणी ।

मकरन्दः— (सक्रोधम्) नेक्षस्वेमाम् । त्वन्नयनकौमुदीं कौमुदीमेवोपगच्छ । सम्प्रति पश्य त्वामेवान्वेषयन्त्यागता वराकी ।

(ततः प्रविशति पटाक्षेपेण सम्भ्रान्ता कौमुदी ।)

कौमुदी—

गाढध्वान्ता रजनिरधुना चाक्षुषीं कर्षतीयं
वृत्तिं शब्दग्रहणचतुरां श्रोत्रयोर्वर्द्धयन्ती ।
कर्णाभ्यां मे नतिशतमिदं यत्प्रसादाद्वियुक्तं
जानामि त्वां मधुरमधुरैः कण्ठनादैरुदारैः ॥ २१ ॥

(सास्रम् ।)

चक्षुः शून्यीभवति विपिने गाढसान्द्रान्धकारे
पादौ मान्दीभवति नितरां कण्टकाविद्धमूलः ।
त्वत्संपर्कं प्रति मम मनश्चञ्चलं शङ्कया च
चिन्ताक्रान्ता तृणमिव जगज्जालमालोकयामि ॥२२॥

वल्लभ, कुत इदमौदासीन्यम् । क गतस्ते मय्यप्रतिमः प्रणयः ।

कथमेवं विहायाशु कन्यकां भीषणे वने ।
अनाथामामिषीकृत्य शरारूणां त्वया गतम् ॥ २३ ॥

वसन्तः— (सौदामिनीदत्तचक्षुरेव ।) कथं स तिष्ठेद्यं प्रणयो विद्रावयति ।

कौमुदी— (साश्चर्यम्) को वा प्रणयो वसन्तं कौमुदीसन्निकर्षादपसारयति ।

वसन्तः— सौदामिनीमदृष्ट्वा क्षणमपि न जीवेयम् । का त्वं यदि दृश्यते सौदामिनीवदनचन्द्रमाः । को वा परित्यज्य रजतं रत्नमपेक्षते । त्वयि द्वेष एव मामद्रावयत् ।

कौमुदी— नैतद्युज्यते । यन्मन्यसे तन्न ब्रूष ।

सौदामिनी— (सखेदोपालम्भम्)

हा हा कष्टमियञ्च मे परिभवे बद्धोद्यमा दृश्यते
ज्ञातं सम्प्रति हा त्रयोऽपि मिलिता मिथ्योपहासाय मे ।
कौमुद्यन्यजनापकारिणि, भृशं भूत्वा कृतघ्ना मयि
ह्येताभ्यां सह मां कथं व्यथयसि क्रूरापहासैरलम् ॥

सल्लापः खलु तादृशः शपथवाक्स्नेहे मिथोऽन्यादृशी
    द्वावाभ्यां च वियोजने द्रुतगतिः कालो मुहुर्निन्दितः ।
विद्याव्याप्तिदिनप्ररूढरुचिरप्रेमा निरागस्कता
    चान्योन्यं समभूत्तदेदमखिलं किं सर्वथा विस्मृतम् ॥
स्थित्वैकत्र महासनेऽतिरुचिरे नीरन्ध्रमन्योन्यतो
    गानं चैकलयस्वरातिमधुरं कृत्वा विनोदाय नौ ।
एकं तन्तुगणैरुदारकुसुमं द्वावां वयावः स्म तत्
    पार्श्वाभ्यां ध्वनिनाङ्ककैरपि हृदा चैक्यं प्रपन्ने इव ॥

आपाततो द्विधा भिन्नो यथैकश्चेरिभूरुहः ।
आवामाकृतितो भिन्ने तथा वृद्धिं गते उभे ॥ २७ ॥
यथैकस्मिन् फलद्वन्द्वं वर्द्धते सखि नालके ।
तथैकस्मिन् मनस्येते लम्बेते द्वावयोस्तनू ॥ २८ ॥

सखि मदुपालम्भ एतयोः सहायपदवीमारोढुं चिरनिरूढामावयोरतिमधुरां प्रणयधारां किं वा शिथिलयसि, नेदमुचितं सौहार्दस्य । नायं कन्याधर्मः । यद्यप्येतस्य कर्मणोऽहमेकैव दुःखभागिनी तथाऽपि त्वां निन्देयुः सह मया सर्वा अप्यस्मद्वर्ग्याः ।

कौमुदी— (सशोकविस्मयम्) किमेवमिदमित्थमित्यजानानाऽतिनिष्ठुरं प्रलपसि । नाहं द्वेष्मि त्वाम् । अपि तु त्वयैवाहं द्विष्ये ।

सौदामिनी— (सास्रम् ।) न किं त्वया प्रेरितो वसन्तो मामनुसृत्य नयनवदनादिवर्णनेन ह्रियमुत्पादयितुम् । त्वदनुवर्ती खल्वयं मकरन्दः । येनाहमितः पूर्वं पादाहतिभिरप्यधिकमधिक्षिप्ता स तु मामद्य 'रतिर्वालक्ष्मीर्वे' त्यादिना स्तवीति । तदपि त्वद्विनोदना-

यैवेति स्फुटम् । प्राणव्ययेऽप्रतिहतस्नेहस्त्वयि वसन्तः । मम त्वनु-रागानुनयप्रार्थितोऽप्यपि मकरन्दः कटाक्षलेशमपि न पातयति । तत्सर्वथा शोच्याऽहं कौमुदि, । तदेवन्नैर्घृण्यस्य कारणमणीयो ऽपि नोपलभे ।

(इति पटान्तेन मुखामब्रूत्य रोदिति ।

कौमुदी— सखि, ते हृदयगतं नावगच्छाम्यनयाऽतिनिष्ठुरया वाचा ।

सौदामिनी— अयि, कथं सौदामिन्यामपि विप्रलम्भमारभसे । यदा पार्श्वतोमुखमपवर्तयामि तदा मुखमुन्नमय्य भ्रुवमुल्लास्य स्मितमारचय्य कृतसङ्केता मामपहसथ । भद्रे, यदि कारुण्यस्य वा सौहार्दस्य वा धर्मस्य वा लेशस्त्वयि तर्हि मैवं कृथाः । अथ वा कथमत्र स्थीयते । प्राणवियोग एवाद्य वरीयान् ।

(इति गन्तुमिच्छति ।)

वसन्तः— तिष्ठ तिष्ठ । सत्यमेव मत्प्रणयस्य मज्जीवितस्य मदा-त्मनश्च त्वमेवेश्वरी रमणीये सौदामिनि, ।

सौदामिनी— अतिनिपुणमुपक्रान्तम् ।

कौमुदी— (सदयम् ।) वल्लभ, मैवमुपहस प्रियसखीम् ।

मकरन्दः— यदि स्वयमेव नागच्छति सौदामिन्यागमयामि तां हठात् ।

वसन्तः— (मकरन्दं प्रति ।) न कदापि त्वां विश्वासघातुकं वरि-ष्यतीयं रमणी । न च त्वमपि मयि स्थिते शक्ष्यसि हठात्ता-मागमयितुम् । (सौदामिनीं प्रति ।)

सत्यं त्वय्यनुरक्तोऽस्मि मत्प्राणैरपि ते शपे ।
त्यक्त्वा यानन्तीकुर्यामन्यथावादिनं जनम् ॥ २९ ॥

मकरन्दः— अकृत्रिमतरः खलु मे प्रणयः ।

वसन्तः— तथा चेन्मूर्ख, द्रक्ष्यामि तेऽनुरागम् ।

मकरन्दः— (सरोषम् ।) जाल्म, त्वरितमागच्छ ।

कौमुदी— (सम्भ्रान्ता ।) वसन्त, किमेतत् ।

वसन्तः— किमात्थ रे अनात्मज्ञ ।

मकरन्दः— गच्छ गच्छ वसन्त, कौमुदी प्रतिपालयति त्वाम् । अपि च त्वं किल शान्तः । क्व धनुर्विद्या क्व च त्वम् । धिक् धिक् ते पौरुषम् ।

वसन्तः— (सक्रोधम्) मूर्ख, पश्य कालदण्डमिव मे बाहुमधुनैव त्वां व्यापादयेयम् ।

कौमुदी— प्राणेश, किमेतत् । विरम शुष्ककलहात् । किमिदमपि ते विनोदनम् ।

सौदामिनी— त्वमपि विरम ।

मकरन्दः— रे वसन्त, किं वा न विदितं मम यदसून्विहायापि कौमुदीं न त्यक्ष्यसीति ।

वसन्तः— किं वा कौमुदीं प्रहरेयं तुदेयं व्यापादयेयं वा । यादृशो वा मे द्वेषो भवतु तस्याम् । क्रोधेन किमपि पापाचरणं न हि धर्मः । विशेषतस्तस्त्वबलायाम् ।

कौमुदी— (सशोकम्)

यद्येवं किमिहापरा मम भवेद्व्यापत्तिरन्यादृशी
  कौमुद्यस्मि वसन्त एव स भवान् किं वाऽन्यथा भाषसे।
त्वामाश्रित्य गृहं विहाय पितरौ सन्त्यज्य रात्रौ वने
  भ्रान्तं निष्करुण, त्वयाद्य निखिलं किं सर्वथा विस्मृतम् ॥

वसन्तः— (कोपातिशयं नाटयन् ।) न दिदृक्षामि ते वदनम् । गम्यतामस्मात् प्रदेशात् । नेतः प्रभृति वसन्तं स्मर । गतस्ता वदावयोः प्रणयः । विहाय विवेचनामेतावत् स्थितं मया । सत्यमेव सौदामिनीं दृष्ट्वा रतिरमणबाणगोचरतामवातरम् । सैव मे बहिश्चराः प्राणाः ।

कौमुदी— (विचिन्त्य ।) अयि पापाशये, मित्रच्छद्मना शत्रुभूते सौदामिनि हतके, असंशयमेवैतदखिलं त्वच्चेष्टितमेव । त्वयैव तावद्भिन्नहृदयो मे वल्लभः । रोषितश्च मयि । किं तेऽनयाऽपराद्धम् । साम्प्रतं सकामा भव । प्रतिकूले दैवे किं वा न सम्भवति ।
(इति रोदिति ।)

सौदामिनी— दुर्विनीते, दूरमतिक्रामस्यपि प्रसङ्गे कथं न विरमस्यात्मविनोदनात् ।

कौमुदी— (क्रोधमभिनीय) कर्तव्यमखिलं कृत्वा यत्किंचिदद्य प्रलपसि । अयि, वदामि त्वयैव विभिन्नहृदयो वसन्त इति ।

सौदामिनी— वितथमवितथं वा भवतु ते वचनम् । नाहं किञ्चिदपि जाने । एतदेव मयाऽपराद्धं त्वयि । अस्मत्पश्चिमदर्शनानन्तरं मकरन्दनिकटमेत्य त्वं हि वसन्तेनार्धरात्रे गूढं पलायिष्यस इति मया रहस्यनिर्भेदः कृतः । तदाकर्ण्य मकरन्द-

स्त्वामन्वेषयन्वनमेव प्राद्रवत् । अहमपि प्रेमाधिक्यात्तमनुधावन्ती बहुधाऽनुनीयास्त्वम् । स तु महौभाग्यान्मां न्यक्कृत्य विपिनान्तरे परित्यज्य पलायितः । एतदेव मे वृत्तम् । सम्प्रत्यपसरामि । कुशलिनी भव । दीनाऽहं ते प्रणयसखी कारुण्येन द्रष्टव्या ।

(इति जिगमिषति ।)

कौमुदी— केन वाऽत्र स्थापिता । सुखं गम्यताम् ।

सौदामिनी— (स्खलितगतिः) मनो मां नानुयाति ।

कौमुदी— प्रणयेन किल वसन्ते ।

सौदामिनी— नहि नहि– मकरन्दे ।

वसन्तः— अतिकातरे सौदामिनि, मा भैषीः । मत्पुरतः किं करिष्यति मकरन्दस्तव ।

मकरन्दः— (सरोषम् ।) मूर्ख वसन्त, किमेवं प्रलपसि । यावदहं नयामि त्वां वैवस्वतमन्दिरम् ।

वसन्तः—(क्रोधातिशयमभिनीय ।) किमात्थ रे मनुष्यकीट, संप्रति पश्यामि ते पौरुषम् ।

(इति परिक्रामति ।)

मकरन्दः— एहि पाप, समन्तादुत्खातिनी भूमिरियम् । विमर्दक्षमप्रदेशमवतरावः ।

(इत्युभौ निष्क्रान्तौ ।)

कौमुदी— (सशोकम् ।) अहो प्रमादः । आः पापे दुष्कृतकारिणि सौदामिनि, पूर्णास्ते मनोरथाः । पश्य फलमात्मनोऽव्यापारस्य ।

सौदामिनी— (सास्रम् ।) न युक्तमत्रावस्थातुम् ।

(इति निष्क्रान्ता ।)

कौमुदी— (अश्रूणि मुञ्चन्ती ।) हन्त, हन्त कर्तव्यतामूढाऽस्मि । कम्पते मे हृदयम् । का वाऽत्र प्रतिपत्तिः । अनाथाऽस्मि संवृत्ता । विफलाश्च मे मनोरथाः । हा हा विधे, कथमेवमतिनिष्करुणमारब्धम् । उक्तञ्च ।

'रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्च ।
इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे
हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ ३१ ॥

(इति पठन्ती निष्क्रान्ता ।)

प्रदोषः— शठ, प्रमोह, त्वद्विजृम्भितं खल्विदम् । अन्वर्थनामा हि त्वम् । अथवा निर्दयोऽसि ।

प्रमोहः— अवन्तीतरुणस्य पक्ष्मसु निषिञ्च प्रसूनरसमित्येव विद्याधराधिपनिदेशः । न किं वसन्तोऽवन्तीयुवा । तदयमेव राजनिर्दिष्ट इति मनसिकृतमिदं नान्यथा ।

प्रदोषः— गतमद्य न शोच्यम् । पश्योभावपि तौ रोषकलुषितनयनौ परस्परजिगीषया वीरवादान् कुर्वन्तौ परिक्रामतः । त्वमद्य सजवमपसृत्य विकीर्य प्रभूतं तमो भीषणीकृत्य रजनीं वसन्तस्य कर्णे मकरन्दवद्गर्जित्वा मकरन्दसविधे वसन्तीभूय च प्रतिभटः पुरो गच्छतीति प्रत्येकं निश्चयं जनयित्वा यथा पुनरन्योन्यं न पश्येतां तथा सुदूरं नीत्वा भ्रामय ।

प्रमोहः— अस्तु । ततः किम् ।

प्रदोषः— यदा वसन्तो गन्तुमक्षमस्तदा निद्रामुत्पाद्य (प्रसूनमेकं ददत् ।) अस्य रसेन सेचय तन्नयने । तदनन्तरं निद्राविरामे स्वस्थो भूत्वा यथापूर्वं कौमुद्यामेव पुनरुक्तरागो भविष्यति स युवा । सर्वमिदं स्वप्नमवधार्य न स्मरिष्यति च सौदामिनीम् । अयमेवात्र प्रतीकारः । सम्प्रत्यप्रमत्तो भव । अहमपि निम्बवती-परिसरमेत्य राजबालमनायासेन गृहीत्वा तामप्यनेन स्वस्थीकृत्य निवर्ते । तदा सर्वं साधु सम्पद्येत । साधयामि ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

प्रमोहः— महाराज, रजन्यमि यामशेषैव दृश्यते । तत् द्रुत-मेव सर्वं निवर्तितव्यम् । एष च तावनुधावामि ।

(इति यथोक्तं कुरुते ।)

(ततः प्रविशति वसन्तः ।)

वसन्तः— रे वीराभिमानिन् मकरन्द, वद कुत्र वर्तसे ।

प्रमोहः—शठ, मूर्ख, सज्जोऽस्म्यत्रैव । तिष्ठ तिष्ठ । कुत्र पालयसे ।

वसन्तः— अयमहमागच्छामि ।

प्रमोहः— द्रुतमागच्छ । विदूरे विमर्दोचितः प्रदेशो दृश्यते ।

(शब्दमनुसरन्निष्क्रान्तो वसन्तः ।)

(ततः प्रविशति मकरन्दः ।)

मकरन्दः— वसन्त, कथं जोषमास्यते । कातरः खलु त्वं नरापशद, किं वा पलायितोऽसि ।

प्रमोहः— जाल्म मकरन्दहतक, त्वं किल युद्धाद्भीतो मां भीषयसि वाचा । त्वामद्यैव हन्यामित्यवधेहि ।

मकरन्दः-- (सरोषविकटं परिक्रामन् ।) अयमहमागत्यासून् ते निष्कासयामि ।

(निष्क्रान्तः ।)

(पुनः प्रविशति विश्रान्तो वसन्तः ।)

वसन्तः-- (श्रममभिनीय ।) नेतः परमनुधावामि त्वाम् । त्वं वाचैव वीर इति ज्ञातचरमेव । तत्सुदूरं मारीच इव राघवं मां नयसि । क्षणमप्येकत्र न तिष्ठसि । मत्तोऽपि द्रुततरं धावसि । तत्पलायनकर्मणि त्वं वरीयानेव । अहं त्वतीव श्रान्तोऽत्रैव किञ्चिद्विश्रम्य प्रातस्त्वां निहत्य सौदामिनीं परिणेष्ये ।

(इति निद्राति ।)

(प्रविश्य निदिद्रासुः ।)

मकरन्दः— आः क्वापि द्रुतो वसन्तः ।

प्रमोहः-- अहो ते वीर्यम् । कातर, कथमत्र नागच्छसि ।

मकरन्दः— रे वसन्त, भीतस्त्वमिति विदितपूर्वमेव । तत्क्षणमप्यवसरं न ददासि युद्धस्य । अपसर जाल्म, । अधुनाऽहं निद्रामि । ।

प्रमोहः-- त्वमेव भीतः । अहमत्रैव वर्ते ।

मकरन्दः— कथमेवं मां प्रलोभयसि । गम्यताम् । प्रत्युषसि ते बाहुवीर्यं द्रक्ष्यामि । (इति भूतले स्वपिति ।)

(ततः प्रविशति सौदामिनी ।)

सौदामिनी-- (सविषादम्)

त्रियामा बहुयामेयं विशालं विपिनं त्विदम् ।
दोलायमानं हृदयं प्रतिकूलो विधिर्मम ॥ ३२ ॥

अवन्तीं प्रति यातव्यं यद्युदेष्यति भानुमान् ।
शयेऽस्मिन् वृक्षमूलेऽहमपनेतुं पथिश्रमम् ॥ ३३ ॥

(इति निद्राति ।)

प्रमोदः—

कुत्रान्या कौमुदी दीना मदनेनार्दिता भृशम् ।
पञ्चेषुरतिमूर्खोऽयमुन्मादयति कन्यकाः ॥ ३४ ॥

(ततः प्रविशति कौमुदी ।)

कौमुदी— (सखेदम्)

परिश्रान्ताऽस्मि खिन्नाऽस्मि हतेयं दुःखभागिनी ।
प्रत्याशैकपदे भग्ना हा प्राणा न त्यजन्ति माम् ॥ ३५ ॥

सर्वथा सुखी भवतु वसन्तः । न शक्यमितः परं गन्तुम् । इयमेवावस्थाऽनुभूयते । उक्तं हि ।

मातर्मातर्दलति हृदयं ध्वंसते देहबन्धः
शून्यं मन्ये जगदविकलज्वालमन्तर्ज्वलामि ।
सीदन्नन्धे तमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा
विष्वङ्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्या करोमि ॥

(इति मोहमापन्ना भूमौ निपत्य निद्राति ।)

प्रमोदः— (वसन्तं स्पृष्ट्वा प्रसूनं लोचनयोर्निक्षिप्य) यथापूर्वं कौमुदीदत्तमना एव भूत्वा तामेवोपयम्यायं तरुणो विजयतां शरदां सहस्रम् । सर्वत्र भवतु मङ्गलम् ।

(इति निष्क्रान्तास्सर्वे ।)

इति वासन्तिकस्वप्ने तृतीयोऽङ्कः ॥

चतुर्थोऽङ्कः ॥

(ततः प्रविशत्यधरकेण निम्बवती विभवतश्च परिवारः।)

निम्बवती— (सप्रणयं खरशिरस्कमधरकं प्रति।)

आगच्छ मानद निषीद मनोज्ञतल्पे
पुष्पैश्चिते रमय मां त्वयि बद्धभावाम्।
सद्यः प्रसाध्य रमणीयमिमं कपोलं
चुम्बामि कर्णयुगलं तव दीर्घदीर्घम् ॥ १ ॥

अधरकः— कहिं जअशेणा।

क्व जयसेना।

जयसेना— किमाज्ञापयति महाभागः।

अधरकः— कळ्लूअशु मह वअणे। कहिं अत्थि विअआ।

कण्डूयस्व मे वदनम्। कुत्रास्ते विजया।

विजया— इयमस्मि।

अधरकः— वळे विअए, शअवं गत्तूण मच्छिआ हत्तूण मध्विअं आणेहि। वळे गोमिणि।

अयि विजये, सजवं गत्वा मक्षिका हत्वा माध्वीकमानय। भो गोमिनि।

गोमिनी— को निदेशः।

अधरकः— वअणम्मि अच्चन्तळोमशे हगे त्ति मण्णे। तह

मिउळे मह शळीळे लोम्माणं शंकळणे कण्डूअणं अवेक्खइ । ता ताळिशकम्मणि पुळिवं एव्व णिउत्ताए जअशेणाए शाहाइअं कळे हि ।

वदनेऽत्यन्तरोमशोऽहमिति मन्ये । तथा मृदुलं मे शरीरं रोम्णां सङ्कलने कण्डूयनमपेक्षते । तत्तादृशकर्मणि पूर्वमेव नियुक्ताया जयसेनायास्साहाय्यं कुरु ।

निम्बवती— अहो वल्लभ, अपि शुश्रुषसे गानम् ।

अधरकः— अत्थु णाम गाणे । भक्खिअरशं अश्शाएम्ह ।

आस्तां नाम गानम् । भक्ष्यरसमास्वादयावः ।

निम्बवती— प्राणेश, किं वाऽऽज्ञापयामि भक्ष्यमानेतुम् ।

अधरकः— शुअइदुं इच्छाम्हि । कहं एव्वं वाहेशि ।

स्वप्तुमिच्छामि । कथमेवं व्यथयसि ।

निम्बवती— (हस्तं प्रसार्य ।) संप्रति निद्रामनुभवतु भवान् । मत्पाणिमेवोपधाय शेतामत्रभवान् । (अधरकः तथा करोति ।) चेट्यः, गम्यताम् ।

(निष्क्रान्ताश्चेट्यः ।)

वल्लभ, प्रतिक्षणं विजृम्भते रागस्त्वयि ।

(ततः प्रविशति सह प्रमोहेण प्रदोषः ।)

प्रदोषः— (कतिचित्पदानि गत्वा ।) प्रमोह, स्वागतम् । दृश्यतामवस्था निम्बवत्याः ।

दुःखितोऽहमिमां दृष्ट्वा दत्तभावां खरेऽधुना ।
प्रसूनरसमाहात्म्यमुन्मोहयति भामिनीम् ॥ २ ॥

अधिक्षिप्ता मयोद्याने गर्विता बालकार्थिना ।
सांत्वनानि प्रयुञ्जाना मयि क्रुद्धेऽनुरागिणी ॥ ३ ॥

ततोऽनुतापमापन्ना बालकं प्राहिणोद्द्रुतम् ।
बालकागममज्ञात्वा मयेयं पीडिता भृशम् ॥ ४ ॥

अविलम्ब्य प्रतीकारः कर्तव्योऽद्य महामते ।
(हस्तगतं प्रसूनं निष्पिष्य निम्बवतीपक्ष्माण्यनुलिप्य ।)
स्वस्था भवतु भद्रेयं मुच्यतां गर्दभोऽनया ॥ ५ ॥

रासभश्च यथापूर्वं कर्तव्यो मानुषस्त्वया ।
पश्यैषा पद्मपत्राक्षी लज्जयोत्तिष्ठति ध्रुवम् ॥ ६ ॥

निम्बवती— (पक्ष्माण्युन्मील्य प्रदोषं पश्यन्ती) आर्यपुत्र, कोऽयं स्वप्नः । यो मां गर्दभानुरक्तामकरोत् ।

प्रदोषः— देवि, विदूरे शयानं पश्य ते प्रियवल्लभम् ।

निम्बवती— (सलज्जम्)

कथमेवं प्रमुग्धाऽस्मि गर्दभाक्रान्तमानसा ।
कथं वा विप्रलब्धाऽहं लोचनाभ्यां खरं प्रति ॥ ७ ॥

प्रदोषः— (प्रमोहं प्रति ।)

अपनीय रासभशिरः स्थापय शीर्षं नरस्य सजवं त्वम् ।
(निम्बवतीं प्रति)
सर्वे किन्नरगानं हृष्टाः श्रुत्वाऽद्य गच्छन्तु ॥ ८ ॥

निम्बवती— चेद्व्रस्त्वरितं गीयतामस्माकं प्रभुराज्ञापयति ।

(सर्वा गायन्ति)

प्रमोहः— अधरक, नरो भव निद्रावसाने ।

प्रदोषः— देवि निम्बवति, यथाप्रमोदं रमणीयारामनिकुञ्जेषु विहृत्यागामिनि दिवस इन्द्रवर्मणः पाणिग्रहणमहोत्सवसमाजमेत्य सुखं नृत्यावः ।

(इति विना अधरकं सर्वे निष्क्रान्ताः ।)

(ततः प्रविशति कनकलेखयेन्दुशर्मणा चानुगम्यमानः सपरिवारो राजा इन्द्रवर्मा ।)

इन्द्रवर्मा— (सावलेपम्)

हत्वा हिंस्रमृगानतीव मृगयाव्यापारखिन्नोऽस्म्यहं
गत्वा व्याधमिहानयाहमधुना पश्यामि सर्वं वनम् ।
क्रीडाशैलमुताधिरुह्य सहसा श्रुत्वा मृगाक्रन्दनं
हर्षं प्राप्स्यति मङ्गलेयमधिकं देवी मया सादरम् ॥ ९ ॥

कनकलेखे, संप्रति विहरावः ।

कनकलेखा— (स्वगतम्) अवलेपएनं मुखरयति । भवतु नीचः खल्वयम् । (प्रकाशम्) महीपते गच्छावः ।

इन्द्रवर्मा— (विकटं परिक्रम्य) प्रिये, रमणीया इमा वनभूमयः । सुखस्पर्शो वाति दक्षिणानिलः । मधुरं कूजन्ति शकुन्ताः । माधवश्रियं पुष्यन्ति रक्तपल्लवावतंसितचूताशोकातरुनिवहाः । (स्खलितगतिर्भूमौ चक्षुर्निक्षिप्य ।) कथमिमे अमरतरुण्यौ ।

(ततः प्रविशतः सुप्तौ वसन्तमकरन्दौ सह कौमुदीसौदामिनीभ्याम् ।)

इन्दुशर्मा— (सविमर्शाश्चर्यम् ।)

कौमुदीयं महाराज, वसन्तोऽयं महामते ।
मकरन्दश्च निद्राति सैषा सौदामिनी प्रभो ॥ १० ॥

चित्रमेतद्यदिमे स्वपन्ति विपिनैकदेशे ।

राजा— असंशयमेते प्रत्युषस्युत्थाय वयमत्र मृगयायै गमिष्याम इति ज्ञात्वा पूर्वमेव संमोदेन वनश्रियं दिदृक्षव आगता इति तर्कयामि । अन्यथा कथमेतत् संभवति [स्मरणमभिनीय ।] इन्दुशर्मन्, दिवसेऽस्मिन् खल्वनया परिणयं प्रति स्वाभिमतो वाच्यः । तदद्य तां पृच्छामि । कः कोऽत्र भोः ।

अनुचरः— आज्ञापयतु महाराजः ।

राजा— सत्वरमेतान् प्रबोध्यागमय तावन्मत्सकाशम् ।

अनुचरः— यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

(इति प्रणम्य निष्क्रान्तः)

(नेपथ्ये ध्वनिः)

(कौमुदीवसन्तादयः प्रबोधिताः ।)

राजा—कथमद्यापि न जहति युष्मान्निद्रा ।

वसन्तः— (राजानं दृष्ट्वा ससम्भ्रमम् ।) क्षम्यतां दासजनस्यायमपराधः ।

राजा— कथं सर्वेऽपि यूयं मात्सर्यमुत्सार्य स्नेहधर्मेण सम्मोदमनुभवथ । एतदेव युज्यते ।

वसन्तः— (सभयसंभ्रमम् ।)

सम्भ्रान्तोऽहं महाराज न जाने वक्तुमुत्तरम् ।
कथं वा केन वैवाहमिहानीतः प्रभोऽधुना ॥ ११ ॥

स्वप्नो वा किमियं माया किमु वा चित्तविभ्रमः ।
(किञ्चिद्विचिन्त्य हृदयेनावधार्य)
सत्यं भणामि भो राजन् कौमुदीं रमणीमहम् ॥१२॥

आश्वास्य मत्प्राणसमां जनकाज्ञातिदुःखिताम् ।
अर्धरात्रे गृहाद्गूढमनयं विपिनं त्विदम् ॥ १३ ॥

इन्दुशर्मा— (सरोषम् ।) विरम विरम महीपाल, चित्रवधार्हः खल्वयं कन्यारत्नतस्करः । दण्ड्यतामविलम्बेन । अहो मकरन्द, त्वद्वल्लभां मे प्रियकुमारीं हृत्वा यत्र कुत्रापि स्वयं गान्धर्वेणोपयन्तुं किलारब्धमनेन वसन्तहतकेन । तद्दिष्ट्या वर्धसे ।

मकरन्दः— अहो ! इन्दुशर्मन्, अयमञ्जलिस्त्वां प्रत्यथत्रा कौमुदीम् । पूर्वेद्युः सौदामिन्या विज्ञप्तोऽहं कौमुदीवसन्तपलायनं कौमुदीविभ्रमाक्षिप्तहृदय एव मामेव प्रणयेनानुगतां त्रिलोकसुन्दरीं सौदामिनीं न्यक्कृत्य कान्तारमिममागतोऽभवम् । इदं तु न ज्ञायते । केन वा कारणेन पुनरपि सौदामिनीमभजन्मदनुरागः । सम्प्रति तु ।

सौदामिनीप्रणयचोरितमानसोऽहं
सौदामिनी हि वनिताकुलरत्नभूषा ।
सैवाद्य मे शरणमेवमनङ्गतापः
सौदामिनीस्फुरणचञ्चल एव रागः ॥ १४ ॥

वसन्त एव कौमुद्यां प्रणयी साऽपि तं प्रति ।
मनसाऽपि स्मरेयं त्वत्कन्यकां न कदाचन ॥ १५ ॥

राजा— (सविस्मयम् ।) अहो! रम्यभणितम् । रे इन्दुशर्मन्, प्रशस्ता नातिभाति ते मतिः । तद्वरीयान् वरस्ते वसन्त एव । मकरन्दश्च सौदामिनीदत्तराग एव वर्तते । तदिदमेव साधु । अस्मिन्नेव दिवसेऽनयोः कौमुदीवसन्तयोः सौदामिनीमकरन्दयोश्चास्मदुत्सवसमाज एव पाणिग्रहणमङ्गलोत्सवो निर्वर्तनीयः । प्रिये कनकलेखे, परिणयवेलाप्यासन्ना । तत् सर्वेऽपि क्षिप्रं प्रासादमेव गच्छन्तु । (इति निष्क्रान्तः सपरिवारो राजा ।)

मकरन्दः— (सवितर्कम्) सत्यमेवायं स्वप्नोऽथवा कोऽपि विप्रलम्भ एवेति मन्ये ।

कौमुदी — सर्वमेतद्भुतमसम्बद्धम् ।

सौदामिनी सर्वथा स्वप्नएवैषः ।

विहाय कौमुदीं रम्यां प्रसादमकरोन्मयि ।
वल्लभो मकरन्दोऽयं कथं वैतस्य सम्भवः ॥ १६ ॥

मकरन्दः— (कौमुदीं प्रति ।)

कथं वा मन्यसे सुभ्रु स्वप्नोऽयमिति चिन्तये ।
किं वा स्मरसि राज्ञोऽत्र निदेशं नगरं प्रति ॥ १७ ॥

कौमुदी— अथ किम् । न केवलं राजा । तमनु मे जनकश्च तत्राभूत् ।

सौदामिनी— कनकलेखाऽपि ।

वसन्तः— प्रासादमागच्छतेति किल राजानिदेशः ।

मकरन्दः— तथा चेत् सर्वेऽपि वयं जागृमः । तत्साम्प्रतं राजा देशानुरोधेन प्रासादमङ्गलमण्डपमेव सत्वरं भजामः ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

अधरकः— (प्रबुध्य ।) कहं शुहिआ धण्णआई शळ्ळोहम्मि ट्ठावूण अम्हइन्दणेप्पच्छं पि धळिअ भाणुमइं एक्कपदम्मि मोइअ णिउञ्जं णं पविट्ठेण मए शुविज्जइ । (सत्वरमुत्थाय) पिए भाणुमइ, (इत्यादि व्याहरन्निकुञ्जाद्बहिरागत्य धान्यकादीनपश्यत् ।) वळे धण्णआ महामए, अज्ज ळाअशा, अळे वशुवाळिदा, शहे धणआ, (इति सर्वतोऽन्विष्य ।) कहं गदा इमे वळाआ । (विचिन्त्य ।) अपुळिवे एशे शिविणए । शव्वाह वि अश्शुदचळे इळ एशे । ता अवन्तिं वेअ गदुअ धण्णआह वुत्तं णिहिळं पि अक्खाऊण अहिणेदव्वे पअळणे पत्थावणाळुवेण पआशेमि । णामेण अहळआशिविणए त्ति होदु शा ।

(इति निष्क्रामति ।)

कथं सुहृदो धान्यकादीन्सरोरोधसि स्थापयित्वाऽश्मकेन्द्रनैपथ्यामपि धृत्वा भानुमतीमेकनदे मुक्त्वा निकुञ्जमेतं प्रविष्टेन मया सुप्यते । प्रिये भानुमति, भो भो धान्यक महामते, हे राजस, रे वसुपालित, सखे धनक, कथं गता इमे वराकाः । अपूर्वोऽयं स्वप्नः । सर्वस्याप्यश्रुतचरः किलैषः । तदवन्तीमेव गत्वा धान्यकाय वृत्तं निखिलमप्याख्यायाभिनेतव्ये प्रकरणे प्रस्तावनारूपेण प्रकाशयामि । नाम्ना अधरकस्वप्न इति च भवतु सा ।

(ततः प्रविशन्ति धान्यकः, वसुपालितः राजसः साधकश्च ।)

धान्यकः— कहं पेशिदे दूए अहळअणिएअणम् । अवि णाम घेळं पडिणिउट्टे अहळए ।

कथं प्रेषितो दूतोऽधरकनिकेतनम् । अपि नाम गृहं प्रति-निवृत्तोऽधरकः ।

साधकः— (सविषादम् ।) ण किं पि मुणिज्जइ । शच्चे वेअ ळाशहीकडे शे ।

न किमपि ज्ञायते । सत्यमेव रासभीकृतोऽयम् ।

वसुपालितः— जइ ण आआमिज्ज अहळए अम्हाण लूव-आहिणए अशक्किए वेअ । अवणिवाह वि अशन्दुट्ठी ।

यदि नागच्छेदधरकोऽस्माकं रूपकाभिनयोऽशक्य एव । अवनिपस्याप्यसन्तुष्टिः ।

धान्यकः—णं विण अह्मइन्दवेशे ण काह वि जुज्जइ ।

एनं विनाऽश्मकेन्द्रवेषो न कस्यापि युज्यते ।

वसुपालितः—पच्चुप्पण्णमई इल शे ।

प्रत्युत्पन्नमतिः किल सः ।

धान्यकः— कळअण्ठाह विअ शे वाहाळे ।

कलकण्ठस्येव खलु तद्व्याहारः ।

(प्रविश्य ससम्भ्रमम्)

धनकः— अळे भाआळे देअजत्तं णिव्वट्टिअ पच्छागच्छइ ळाआ । पाणिग्गअणमङ्गळप्पाडिशळबद्धहत्था तळुणा तळुणिओ अ ।

(नेपथ्ये मङ्गलध्वनिः ।)

शू! णाडअप्पओअवट्टा वि णळवळशण्णिहिम्मि अज्ज ण पत्थोदव्वा ।

भ्रातरः, देवयात्रां निर्वर्त्य प्रत्यागच्छति राजा । पाणिग्रहणमङ्गलप्रतिसरबद्धहस्तौ तरुणौ तरुण्यौ च । हन्त! नाटकप्रयोगवार्ताऽपि नरपतिसन्निधावद्य न प्रस्तोतव्या ।

वसुपालितः— (सखेदम् ।) शहे अहळआ ळामणिज्जअणिहे, हदा अम्भे तुह अशण्णिहाणेण ।

सखेऽधरक, रामणीयकनिधे, हता वयं त्वदसान्निधानेन ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण ।)

अधरकः— (सहर्षसम्भ्रमम् ।) वळे शुहिआ, कहं एत्थ ट्ठिज्जइ । कुदो एशे आळश्शे ।

सुहृदः कथमत्र स्थीयते । कुतइदमालस्यम् ।

धान्यकः— (सम्मोदातिशयं नाटयन् ।) अहळआ, अज्ज वेज किदत्था म्ह । एशे वेअ अम्हाण भग्गपळिणामे ।

अधरक, अद्यैव कृतार्थाः स्मः । अयमेवास्माकं भाग्यपरिणामः ।

अधरकः— शुहिआ, अच्चभ्भुअं मे वुत्तं वाहळिम्हि वो ।

सुहृदोऽत्यद्भुतं वृत्तं मे । व्याहरामि वः ।

धान्यकादयः— अच्चळिअश्शवणकुउक्किळ्ळा अभ्भे ।

आश्चर्यश्रवणकुतुकिनो-वयम् ।

[नेपथ्ये मङ्गलगीतवाद्यानि श्रूयन्ते ।]

अधरकः— शंव्वइ ण किं पि कहेज्ज । अत्थाणमण्डवं आअदे ळाआ शव्वे वि अम्भे पअळणाणुशाळेण जहूइदणेप्पच्छशाम-ग्गिळीओ शण्णाहिअ उव्वाहमण्डवं उवगदुअ पडिक्खिअ ओशळं अपुळ्वे एशे णाडअप्पओए त्ति जह शामाइआ वइश्शन्दि तह अप्पमत्तेहिं अम्भेहिं भव्वे । ता द्रुददळे ओशळम्ह ।

सम्प्रति न किञ्चिदपि कथयेयम् । आस्थानमण्डपमागतो राजा । सर्वेऽपि वयं प्रकरणानुसारेण यथोचितनेपथ्य-सामग्रीस्सन्नाह्योद्वाहमण्टपमुपगत्य प्रतीक्ष्यावसरं अपूर्वो-ऽयन्नाटकप्रयोग इति यथा सामाजिका वक्ष्यन्ति तथा अप्रमत्तैरस्माभिर्भाव्यम् । तत् द्रुततरमपसरामः ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे]

इति वासन्तिकस्वप्ने चतुर्थोऽङ्कः ॥

पञ्चमोऽङ्कः ॥

(ततः प्रविशतः प्रासादपर्यङ्कतलस्थौ राजा कनकलेखा च ।

सभामण्टपासीनः प्रमोदः नागरिकमुख्याः परिवारश्च ।)

कनकलेखा— आर्यपुत्र, विचित्रमेतद्वधूवराणामनुरागाविष्टचेतसां कथितम् ।

राजा—

अद्भुतं भणितं तेषामपि नैव ऋतं भवेत् ।
न प्रत्येमि कदाऽप्येताः कल्पनागुम्भिताः कथाः ॥१॥

कामुकानां तथोन्मत्तजनानां मतिवृत्तयः ।
अन्तराहेतुसामग्रीं कल्पयन्ति नवं नवम् ॥ २ ॥

कामुकः कविरुन्मत्तः कल्पनामयमूर्तयः ।
पिशाचलोकाः सर्वेऽपि स्फुरन्त्युन्मत्तचक्षुषाः ॥ ३ ॥

रागोन्मत्तमना विवेकविधुरः पञ्चेषुणा वञ्चितः
कामी पश्यति कुत्सितां स्त्रियमहो! कामस्य हि प्रेयसीम् ।
आवेशात्कवनोद्भवादृगमला विज्ञानरूपा कवेः
यात्यायाति नभोऽवनेश्च नभसो भूमिं भ्रमन्ती सुखात् ॥

कविमतिरतिचतुरा सा कालेनैतावताऽपि यत्रैव ।
सृष्ट्वा किमपि च तत्तद्भासभुवं नाम चास्य सन्धत्ते ॥

सन्ति चमत्कृतयस्ताः कविधिषणायाश्च कल्प्यते धुरि यैः ।
हर्षभयादौ तत्तत्कारणकार्याङ्गकर्तृसामग्री ॥ ६ ॥

कनकलेखा-- राजन्, सर्वेषामेकवाक्यतो निशावृत्तमाकर्ण्य तत्सर्वमत्यद्भुतमपि सत्यमेवेति प्रतीयते ।

राजा-- संप्रति पश्येत एवाभिवर्तन्ते ते वधूवराः ।

[ततः प्रविशति वसन्तः मकरन्दः कौमुदी सौदामिनी च]

राजा-- (सस्मितम् ।) मङ्गलपरम्परया नित्यसम्मोदोदर्कं वर्ततां राजमन्दिरम् ।

राजा— अस्मिन् महोत्सवे हर्षानुरोधेनात्मानं परिजनञ्च विनोदयितुं किमपि रूपकं दिदृक्षुरस्मि । कुत्रास्ते प्रमोदः । कुतश्चास्मत्सभासूत्रधारः ।

प्रमोदः—[उदञ्जलिः] देव महाराज वीराग्रेसरमणे, सज्ज एष दासः ।

राजा— क्षपामेनां क्षपयितुं किमप्यस्ति वा विनोदनम् । नृत्तं रूपकमथवा गीतम् । यथा तथा वा मोदेन कालयापनं कर्तुमीहे ।

प्रमोदः-- अत्र प्रतीक्षन्तेऽवसरं बहवो राजानं विनोदयितुम् । अनेकानि च विनोदनानि । यदि रोचते देवायाऽखिलमपि व्यक्तीभविष्यत्यनेन पत्रकेण । [इति लेखं ददाति]

राजा-- [गृहीत्वा वाचयन्] प्रथमतो 'राज्ञः सन्निधौ वीणापाणिः सौविदल्लः कश्चिद्धर्मेण जरासन्धस्य निधनं गातुमिच्छति ।' सांप्रतं न रोचते मे गानाकर्णनम् । उक्तपूर्वैव कथाप्येषा प्रसङ्गतः कनकलेखायै ।

[पुनरपि वाचयन्] ततः 'रौहिणेयस्य सूतवधचरितं नाटकरूपेण प्रयोक्ष्यते ।' [स्मरणमभिनीय] एतदपि काश्मीरविजयानन्तरं भागीरथीरोधसि दृष्टचरमेव ।

(पुनरपि वाचयन् ।) अनन्तरं 'सर्वेऽपि कविशिखामणयो दारिद्र्यमागताः स्मर्तव्यां गतिमीयुः । गैर्वाण्यपि क्षीणदशामापन्ना इत्यादि सरस्वतीरोदनं नाम नाटकमभिनेतव्यम् ।' आह्लादप्रतिबन्धीदं न युज्यते मङ्गलमहोत्सवसमाजस्य ।

(पुनरपि वाचयन् ।) अथ 'दुःखाकरमप्याह्लादकारि दीर्घमप्यनायतं भानुमत्यश्मकेन्द्रयोः प्रणयमाविष्कुर्वत् प्रकरणमपूर्वं प्रयोक्तुमवनिपस्य पुरत इमे सज्जाः ।

कथं वाऽस्मिन् प्रकरणे सङ्करः शोकहर्षयोः ।
परस्परविरुद्धं तत् कथं वा सरसं भवेत् ॥ ७ ॥

प्रमोदः— महाराज, मया दृष्टचरमेतत् प्रकरणम् । तस्मिन् अस्मकेन्द्र इति कश्चिदवनिपो भानुमतीमनुरक्तोऽवसाने प्रणयाधिक्यादात्मानं व्यापादितवान् । सत्यमेव तदा शोकमसहमानेनाश्रुपूर्णवदनेन मया स्थितम् । तथाऽपि तादृशानन्दबाष्पपूरो न कस्मिन्नपि प्रकरणान्तरे जायते ।

राजा— क इमे नर्तकाः ।

प्रमोदः— अस्मन्नगरस्थाः स्थूलबुद्धयस्तन्तुवायप्रभृतयः । राजानमाह्लादयितुं प्रथमारम्भोऽयमेतेषाम् ।

राजा— अवश्यं द्रक्ष्यामः प्रकरणमेतत् ।

प्रमोदः— महाराज, न कदाऽपि देवदर्शनयोग्यमेतत् । सभासदो नन्दयितुमेषां मन्दमतीनामुद्योगाभिनिवेशमन्तरा न किमपि विद्यतेऽस्मिन् नाटके ।

राजा— प्रणयारब्धं न किञ्चिदपि परित्याज्यम् । तत् सर्वथा

द्रक्ष्याम्येव । प्रवेशय तान् । भामिन्यः, स्थीयतां स्वे स्वे आसने ।

प्रमोदः— इदं क्रियते ।

(इति निष्क्रान्तः)

कनकलेखा— नोत्सहे द्रष्टुमेतत् करुणं प्रकरणम् ।

राजा— कान्ते कनकलेखे, सर्वत्रापि प्रकरणं न शोकभूयिष्ठम् ।

कनकलेखा— आनन्दनं न किञ्चिदप्यस्मिन्निति श्रुतमार्यपुत्रेणैव ।

राजा—

दीनानुकम्पनं नाम व्रतं राज्ञो वरं प्रिये ।
प्रभुधर्मश्च भृत्यानां प्रसादश्शाश्वतो मतः ॥ ८ ॥

अपरञ्च । सरसं विरसं वा भवतु प्रकरणम् । निपुणा वा न वेमे नटाः । प्रथमप्रवेश एवाद्यमेतेषामस्मदाराधनोद्यतानाम् । तत् सर्वथा न परित्याज्या इमे भृत्याः । अपि च शृङ्गारैकरसमित्येवोक्तमेतत् । (प्रविश्य ।)

प्रमोदः—(अञ्जलिं बध्वा ।) अमी सज्जा निदेशं प्रतीक्षन्ते नटाः । कृतानि च नैपथ्यविधानानि ।

राजा— (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।) प्रस्तूयतां भोः ।

(प्रविश्य सूत्रधारः ।)

सूत्रधारः—

सभासदाराधनमानसा वयं
नवप्रयोगा न च तीक्ष्णबुद्धयः ।

तथाऽपि हर्षेण नृपस्य सन्निधौ
प्रमादमाकाङ्क्ष्य समागता वयम् ॥ ९ ॥

(नाट्यन्ते प्रविशन्ति भानुमत्यश्मकेन्द्रो भित्तिश्चन्द्रिका केसरी च ।)

सूत्रधारः— आर्यमिश्राः, किं पात्रदर्शनेन विस्मिता यूयम् । अस्तु तावद्विस्मयो यावद्वस्तुस्थितेरुपरि प्रकाशनम् । अयमेवाश्मकेन्द्रः । इयमेव रमणीया भानुमती । यस्या रन्ध्रेण नायकौ जल्पतस्सैवेयं भित्तिः । कण्टकावृततनुर्दीपाङ्कितपाणिस्सारमेयानुगम्यमानः पुरुषो ज्योत्स्नेत्यवधार्यताम् । यतो भानुमत्यश्मकेन्द्रौ चन्द्रिकायामेवान्योन्यं दृष्ट्वा विपिनान्तर्गतदेवदारुमेव सङ्केतीकृत्य गतौ । सङ्केतानुसारेण भानुमती पादपमेत्य कान्तमपश्यन्त्यविज्ञायावनौ स्खलितमुत्तरीयमप्यन्विष्येष वल्लभम् । तदा द्विरदस्य कस्यचिद्रक्तं पीत्वा धावन् पथि तत्संव्यानमालोच्य तदसृग्रञ्जितमकरोदयं केसरी । यदा चाश्मकेन्द्रः संकेतमहीरुहमुपेत्य प्रेयसीमपश्यन् पञ्चास्यपदविन्यासान् रक्तरञ्जितं प्राणप्रियाया दुकूलञ्च साक्षात्कुर्वन् सर्वथा कबलितेयमनाथा मामेव प्रलपन्ती कालेन सिंहरूपिणेति विलपन् प्रेमविदीर्णहृदयः सद्य एवासिनाऽऽत्मानं निहत्य पञ्चतामयासीत् । तत्सर्वमपि रूपकेऽस्मिन् व्यक्तीभविष्यति ।

[इति भित्तिवर्जमन्ये निष्क्रान्ताः ।

[सर्वे सामाजिकाः स्मयन्ते ।)

(ततः प्रविशत्यश्मकेन्द्रः ।)

राजा— भित्तिसविधमुपसर्पत्ययं तरुणः ।

अश्मकेन्द्रः—

तमः समीकृता भान्ति निम्नोन्नतभुवोऽप्यमी ।
चक्षुरन्धीकृतं सद्यः सर्वतो भीषणा निशा ॥ १० ॥

अहो रमणीयभित्ते, भानुमतीपितुर्निकेतनस्य मामकीनस्य च मध्यस्थाऽसि । अपि जानीषे कुत्रास्ते मिलासिनीति । बिभेमि च तरुण्या विप्रलब्ध इति । रे कुड्य, दर्शय ते रन्ध्रम् ।

[भित्तिर्हस्तं प्रसारयति ।]

नमस्ते कुड्य, (विवरे चक्षुः पातयन् ।) न दृश्यते भानुमती । हा हन्त हन्त! वञ्चितोऽस्मि । तथा हि ।

किं पित्रा ननु शिक्षिता किमथवा साङ्केतिकं विस्मृतं
किं सुप्ता किमु मूर्च्छिता किमु गता किन्नागता लज्जया ।
मद्दौर्भाग्यवशाद्विभिन्नहृदया किं वाऽथवा रोषिता
निद्रा नैति निशा न याति तरुणी नायाति का यातना ॥

(रोषावेगं नाटयन् ।) रे रे कुड्यहतक, शपामि त्वां यत् त्वयैवाहं विप्रलब्धः ।

राजा—(सहासम् ।) सजीवेयं भित्तिः । कथं प्रतिशापं न ददाति ।

अश्मकेन्द्रः—महाराज, नाटकं खल्विदम् । तत्त्वतो न शप्तमिदं कुड्यम् । भानुमत्या मे विप्रलम्भश्च न सत्यः । साप्यद्यैवागमिष्यति । रन्ध्रेणैवानेन द्रक्ष्यामि वसुपालितमथवा भानुमतीम् ।

सर्वे—(उच्चैर्हसन्ति ।)

(ततः प्रविशति भानुमती ।)

भानुमती--

राकारम्यशशाङ्कसन्निभमुखं सञ्चिन्त्य दूये मुहु-
रे रे कुड्य, कुतोऽस्ति मे प्रियसखो नाम्नाऽश्मकेन्द्रो ह्ययम् ।

अश्मकेन्द्रः— (आकर्ण्य)

नादः कर्णमुपैति भित्तिविवरात्तत्किं प्रियाभाषितं
[इति रन्ध्रमुपसृत्य]
कान्ते भानुमति प्रिये, तव रतिर्नास्तीति शङ्केऽधुना ॥

भानुमती— मत्प्रणयैकनिधे, कथमेवमभिधीयते ।

अश्मकेन्द्रः— देहि मे चुम्बनं विवरमार्गेण ।

भानुमती-- भित्तिमेव चुम्बामि न तेऽधरमणिम् ।

अश्मकेन्द्रः-- यदि ते सत्यमेव मयि प्रणयस्तद्यारामे देवदारुपादपस्य मूले त्वामेव प्रतीक्षमाणेन मया सङ्गच्छस्व ।

भानुमती-- प्राणानुत्सृज्याप्यविलम्बं सङ्केतमहीरुहस्याधस्ताद्यितं प्रतिपालयामि ।

(इत्युभौ निष्क्रान्तौ ।)

भित्तिः-- कृतं कर्तव्यं मया कुड्यरूपिणा । सम्प्रत्यपसरामि ।

(इति निष्क्रान्ता ।)

राजा— (सस्मितम् ।)

प्रातिवेश्यनिकेतनमध्ययवनिकायमाना भित्तिरनश्यत् ।

मकरन्दः— तिष्ठता च सजीवेन परवार्ताश्रवणकुतूहलेन कुड्येन किं वा प्रयोजनम् ।

कनकलेखा— चित्रमेतत्संविधानम् ।

राजा— उत्कर्षापकर्षौ भावाश्रयावेव ।

कनकलेखा— क्व भावानुभावौ । क्व चेमे नटाः । भावस्त्वार्यपुत्रस्यैव ।

राजा— सत्यं मन एव कारणम् । यदि मन्यामहे निपुणानेतान् तदा समर्था एव ते । अस्तु नामेदम् । दृश्यताम् । उदारमृगौ द्वौ प्रविशतो नरकेसरिणौ ।

(ततः प्रविशति केसरी, चन्द्रिका च ।)

केसरी— अहो भामिन्यो मूषकदर्शनेऽप्यतिकातराः, मा भैष्ट सिंहनैपथ्यधारिणं मां दृष्ट्वा । गर्जति मयि न पलायध्वम् । तत्त्वतो युष्माकमहं दासो धनकः । न मामसूत सिंही ।

राजा— [सस्मितम् ।] साधु साधु । आत्मज्ञानवानयं हरिः ।

मकरन्दः— महीपते, दृष्टपूर्वेषु वरिष्ठोऽयं मृगेन्द्रः ।

वसन्तः— ननु प्रतापे सृगालोऽयम् ।

राजा— सत्यम् । मेधया ताम्रचूडोऽयम् । भवतु ज्योत्स्नां शृणुमः ।

ज्योत्स्ना— आदर्शमयमिदं दीपभाजनं सविषाणेन्दुबिम्बमिति जानन्तु ।

मकरन्दः— शिरसा खल्वनेन धर्तव्यानि विषाणानि ।

राजा— मण्डले किलान्तर्हितानि तानि ।

ज्योत्स्ना— सविषाणशशाङ्कमण्डलायमानमेतन्मुकुरदीपभाजनम् ।

अहं तु मण्डलमध्यस्थनराकारकलङ्कायमानो वर्ते ।

राजा— हन्त, असम्बद्धमेतत् । आदर्शपेटकमध्ये किलानेन विबुधेन स्थातव्यम् । अन्यथा कथमेष तुहिनकिरणलाञ्छनं भवेत् ।

ज्योत्स्ना— [स्वगतम्] निसर्गपट्वी खलु महाराजस्य मतिः । तथैव कुर्याम् ।

(इति दीपभाजनमुद्घाट्य मुखं प्रवेशयति ।)

सर्वे— [सहस्ततालं हसन्ति ।]

मकरन्दः— (सोच्चैर्हासम् ।) अयं दीपशिखार्धदग्धनासिको रुदन् कथं कथञ्चित्प्रवेशितं वदनं बहिराकर्षति ।

कनकलेखा— खिन्नाऽस्मि ज्योत्स्नापात्रदर्शनेन । किं वा नापसरेदयं यवनिकान्तरम् ।

राजा— इदमप्यस्माकं विनोदनस्थानमेव । तिष्ठत्वयम् । पश्य प्रविशन्तीं भानुमतीम् ।

[प्रविश्य]

भानुमती— [परिक्रम्य समन्तादवलोक्य ।]

अयमेव स देवदारुः । कथमद्यापि नागतः प्राणवल्लभः ।

सिंहः— हा ! हा ! (इति भीषणं गर्जति ।)

[भानुमती भीता धावति]

मकरन्दः— सम्यगगर्जत् केसरी ।

राजा— साधु भानुमति, द्रुततरं पलायस्व ।

भानुमती— दिष्ट्या व्यक्तं भान्ति शीतकिरणगभस्तयः ।

[इति निष्क्रान्ता ।]

सिंहः— (स्खलितं तस्याः संव्यानं दृष्ट्वा निष्क्रान्तः ।)

राजा— (सस्मितम् ।) मूषकोऽभवत्सिंहः ।

मकरन्दः— ततः प्रविशत्यश्मकेन्द्रः ।

(प्रविश्य)

अश्मकेन्द्रः—

सर्वतो भासमानोऽयमोषधीशो विराजते ।
नमोऽस्तु भवते चन्द्र, प्रियान्वेषणसाधक ॥ १३ ॥

वनं सर्वमिदं व्यक्तं पाण्डरैः शशिरश्मिभिः ।
पञ्चेषुरतिधूर्तोऽयमुन्मोहयति मानसम् ॥ १४ ॥

(इति कतिचित्पदानि गत्वा । भूमौ दत्तदृष्टिः ।)

कथमेतत् वल्लभादुकूलं रक्तमसृणं दृश्यते । कथं पञ्चास्यपदान्यपि । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । हन्त विधे, सम्प्रति सकामो भव । (सास्रम् ।)

त्यक्त्वा गृहं प्रियसमागमलालसैषा
कान्तारमेत्य हरिणा कवलीकृतासीत् ।
सञ्जीवनौषधिरियं त्रिदिवं गता चेत्
किन्नाम दग्धहृदयेन मयेह लब्धम् ॥ १५ ॥

राजा— अतिकरुणमेतत् प्रकरणम् ।

कनकलेखा— अवस्थामस्य दृष्ट्वा द्रवति मे हृदयम् ।

अश्मकेन्द्रः— (सधैर्यसम्भ्रमम् ।) तदियमेवाद्य साधीयसी सन्धा । अस्मिन्नेव तरुमूले आत्मानं हन्मि । (इत्याकृष्य निस्त्रिंशं वक्षसि निक्षिप्य ।) अधुना गतजीवोऽहम् । ज्योत्स्ने, निष्काम त्वं रङ्गप्रदेशात् । (ज्योत्स्ना—निष्कान्ता)

सामाजिकाः, अद्यैव सम्यग्गतप्राणोऽहमिति जानीत ।

(इति भूतले पतति ।)

मकरन्दः— क्षणं जीव ।

कनकलेखा— कथं भानुमतीं गाढान्धतमसे विहाय ज्योत्स्ना निष्क्रामति । कथं वा विचेतनं वल्लभं साक्षात्करिष्यति विलासिनी ।

राजा— नक्षत्रज्योतिषा । सापीत एवाभिवर्तते । अस्याः प्रणयप्रकाशनेन विराममेष्यति प्रकरणम् ।

[ततः प्रविशति भानुमती ।]

कनकलेखा— किं वा भवेदनायतोऽस्याः प्रलापः ।

वसन्तः— अश्मकेन्द्रमद्यैव दृष्टवत्येषा ।

मकरन्दः— किं वा विस्मृतमनया वक्तव्यं वचनम् ।

सामाजिकाः— (स्मयन्ते ।)

भानुमती— (स्मरणमभिनीय ।) दयित, कथं गाढं निद्रासि । (स्पृशन्ती ।) अनाथास्मि मन्दभागिनी । यदि वा मूर्छितः । (पुनरपि स्पृष्ट्वा ।) कथं गत एव दृश्यते । अहो नाथोत्तिष्ठ । देहि मे प्रतिवचनम् । कुतस्तवेदमतिनैर्घृण्यम् । कथय त्वदृते क गच्छामि । कमालपामि । कं वा शरणं भजामि । (कम्पयित्वा ।)

नियतमेव लोकान्तरं गतः । अपि न जानीषे यन्न शक्ष्यामि भवता विना क्षणमपि प्राणान् धर्तुम् । तदविलम्बेनानुम्रिये । (इति तस्य हस्तादाच्छिद्यासिमुरसि निक्षिप्य ।) साम्प्रतं प्रियमनुमृतास्मि । (इति भूमौ शेते ।)

राजा— (सस्मितम् ।) ज्योत्स्नाकेसरिणौ विनेतरे गता गन्तव्यां गतिम् ।

मकरन्दः— महीपते, भित्तिश्च जीवति ।

अधरकः— (ससम्भ्रममुत्थाय ।) वळे शामाइआ, कुळिए वि णट्ठे वेअ । णेण ओशिदे आशी अम्हाण णाळअप्पओए ।

सामाजिकाः कुड्यमप्यनश्यदेव । अनेनावसितोऽभवदस्माकं नाटकप्रयोगः ।

सर्वे— (सहासम् । ।) माऽस्तु माऽस्तु ।

अधरकः— ओशाणविण्णावणा का वि वट्टइ । जइ कुऊहळे शावेमि वो ।

अवसानविज्ञापना काचिद्वर्तते । यदि कौतूहलं श्रावयामि वः ।

राजा— आवश्यकी न हि विज्ञापना । यदा गतान्यखिलानि पात्राणि । सम्प्रति सहर्षं नृत्यताम् ।

[नेपथ्ये मङ्गलगीतवादित्रध्वनिः ।]

[सर्वेऽप्युत्थाय जयघोषेण पीत्वा मधु सम्मोदेन नृत्यन्ति । निम्बवतीप्रदोषप्रभृतयो विद्याधरा दिवि सहस्ततालं गायन्ति । अम्बरतलात् पुष्पवृष्टिः सञ्जाता ।]

मकरन्दः— (सश्लाघम् ।) सखे वसन्त, प्रस्तूयतां केनापि महाराजस्य मङ्गल्या ।

वसन्तः— नन्वहमेव गायामि । नित्यमङ्गलस्य विभोर्मङ्गलान्तरमप्यावश्यकम् । तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् ।

धर्माधर्मविचारदक्षहृदयो जीयादजस्रं नृपः
शौर्याक्रान्तसमस्तबाहुजशिरःसंसेविताङ्घ्रिद्वयः ।
भुञ्जन् सागरमेखलां भुवमहो ! मार्ताण्डवत्स्वैः करैः
कुर्वन् दुष्टजनस्य मूर्धनि सदा शार्दूलविक्रीडितम् ॥

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।]

इति वासन्तिकस्वप्ने पञ्चमोऽङ्कः संपूर्णः ॥